

LITOVSKONE
ROMENGIRO
RAKIRIBNYTKO
ARCHIVO

LIETUVOS ROMŲ
SAKYTINĖS
ISTORIJOS
ARCHYVAS

LITOVSKONE
ROMENGIRO
RAKIRIBNYTKO
ARCHIVO

LIETUVOS ROMŲ
SAKYTINĖS
ISTORIJOS
ARCHYVAS

Vilnius
2022

KNYGA SUDARĖ

Agnieška Avin
Kirill Kozhanov
Gopalas Michailovskis

ĮVADINIŲ TEKSTŲ AUTORIAI

Agnieška Avin
Kirill Kozhanov
Gopalas Michailovskis
Aušra Simoniukštytė
Vytis Vidūnas
Jolanta Zabarskaitė

POKALBIŲ VEDĖJAS

Kirill Kozhanov

VERTIMAS

Gopalas Michailovskis

KNYGOS DIZAINAS IR MAKETAS

Akvilė Brazauskaitė

ILIUSTRACIJOS

Akvilė Magicdust

GARSO ĮRAŠAI

Anvaras Beržinskas

ŠRIFTAI

Amiri, Roboto

© „Padėk pritapti“, 2022

© Romų visuomenės centras, 2022

ISBN 978-609-95611-2-7

RĖMĖJAI

TAUTINIŲ MAŽUMŲ DEPARTAMENTAS
PRIE LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

VILNIUS

PARTNERIS

LIETUVOS NACIONALINĖ
MARTYNO MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

T

I

Iš romų perspektyvos. Įvadas skaitytojui | 11
Goplas Michailovskis

Iš lietuviškos perspektyvos. Vietoj įvado | 17
Jolanta Zabarskaitė

Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmė: | 23
istorija ir kalbiniai ypatumai
Kirill Kozhanov

Lietuvos romų kalba (*litóvska romá*) ir sanskritas: | 43
tyrinėjimų perspektyva
Vytis Vidūnas

Istorinis ir kultūrinis Lietuvos romų kontekstas | 57
Aušra Simoniukštytė, Goplas Michailovskis, Agnieška Avin

II

Sunkumai nacistinėje Vokietijoje; kaip tėtis romus | 74
nuo mirties išgelbėjo

Mamos pabėgimas nuo nacių: romų išgyventi | 80
baisumai nacistinės okupacijos Lietuvoje laikotarpiu

Romų šeima, kuri savo gyvenimus aukojo dėl geto | 88
kalinių ir žydų mergaitės

Romų gyvenimo būdas šatrų laikais | 96

Kaip romams miškuose vaidendavosi | 102

Romų receptai | 108

I

Iš romų perspektyvos. Įvadas skaitytojui

Goplas Michailovskis

/ Centrinis Europos universitetas, Budapeštas

Ilgai galvojau apie šio Archyvo prasmę, svarbą, apie žmogaus santykį bei išpūdį atvėrus pirmojo Lietuvos romų sakytinių istorijų archyvo duris. Manau, kad šis archyvas yra svarbus įrankis įgalinti balsus, kurie ilgai egzistavo ir vis dar egzistuoja Lietuvos socialinėje periferijoje, tačiau nėra girdimi ir yra nuolat diskriminuojami. Nežmoniška priešprieša *kitokiam* giliai įsi-skverbusi į Lietuvos kultūrinį gyvenimą tapo nekvestionuojama norma ir nacionalistinio mąstymo dalimi. Vis dar mažai pastangų įdedame skatindami tarpusavio supratimą bei toleranciją, ir nors dažnai kalbame apie tarpkultūrinį dialogą, visiškai neįsivaizduojame, kaip tai turėtų atrodyti praktikoje.

Vakarų ir Rytų Europoje, anot Angelos Kocės (veng. Angéla Kóczé), romų kilmės mokslų daktarės, profesorės ir intelektualės, klaidingai sukons-truotoje ir perdirbtoje daugumos vaizduotėje, romai užima varijuojančias paradoksalias pozicijas – nuo vestuvių muzikantų ir egzotiškų šokėjų iki elgetautojų ir vagių. Toks žvilgsnis į romus kaip į ne žmones atsispindi socialiniame Europos diskurse, istorijos knygoje ar darbovietėse (Kóczé, Trehan 2009). Kalbant apie Lietuvą tam tikros profesorės įžvalgos rezo-

Romų šeima. Vaitkuškio kaimas, Ukmergės raj. 1899 m. Fotografija iš grafo Stanislovo Kazimiero Kosakovskio albumo, saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

nuoja. Ilgam užmigus „taboro problematikos“ diskurse, mūsų valstybėje jau tapo natūralu sieti romus su įvairiausias neigiamais epitetais.

Nors šiandien daugelis be jokio vargo stereotipiškai charakterizuotų šią tautą (ypač tie 58 procentai, kurie nenorėtų gyventi vienoje kaimynystėje su romais)¹, retam kyla klausimai: o kas gi iš tikrųjų yra romai? Kokia jų istorija, tautosaka, tradicijos, pasaulėžiūra, kultūra? Atsakyti į šiuos klausimus yra žymiai sunkiau nei priimti eilinį nacionalinį romų integracijos planą, kurio papunkčiai yra tokie pat tušti, kaip ir žinios, kurias dedamės turį apie romų gyvenimą bei kultūrą Lietuvoje. Vartojant sąvoką „tuščios žinios“ jokiais būdais nenorima sumenkinti darbų ir indėlio žmonių, kurie savo veiklomis prisideda prie šios kultūros puoselėjimo Lietuvoje. Šiuo teiginiu tenorima pasakyti, jog vis dar maža pačių romų balsų viešajame diskurse ir tarpkultūrinių tiltų kūrime, politinėje arenoje bei literatūroje. Gimęs iš nežinojimo ir ilgainiui išsisknijęs priešiškus šios tautos atžvilgiu pavirto į tylų ignoravimą. Romai dažnai tampa tik diskusijų objektu, o jų pasaulėžiūra ir kultūra interpretuojama vyriausybinių ir nevyriausybinių institucijų kabinetuose ir, deja, tose interpretacijose nėra pagrindinio veikėjo – pačių romų.

Šis Archyvas – istorinis momentas romų kultūros baruose. Nors čia pateikta tik maža dalelė kultūrinės visumos, jo atsiradimas yra ženklas, jog Lietuvos valstybė bręsta romų kultūros atžvilgiu. Čia Lietuvos romai, *litóvska romá*, savo gimtąja kalba pasakoja patirtis įvairiais istorijos laikotarpiais. Savime suprantama, jog kiekvienas pasakotojas turi savo požiūrį ir supratimą, todėl bendrystės ir asmeniškumus kultūroje reikėtų labai aiškiai atskirti. Pavyzdžiui, Lekos iš Kybartų istorija „Arklys balkone“ neturėtų būti suprasta, jog

¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. „Apklausa: su kai kuriomis visuomenės grupėmis nenorėtų būti nei kaimynai, nei bendradarbiai“. El. nuoroda: <https://www.lygybe.lt/lt/apklausa-nenoretu-buti-nei-kaimynai-nei-bendradarbiai>, [nuoroda tikrinta 2021-12-08].

visi romai vesdavo arklius į balkonus². Tai – viso labo nuotaikinga istorija, kuri romų tarpe dažnai pasakojama kaip anekdotas. Šilti žmonių pasakojimai atskleidžia jautrius gyvenimo momentus, kurie giliai įsirežė kolektyvinėje bei individualioje atmintyse, pavyzdžiui, Adelės ir Manios istorijos apie vokiečių okupacijos laikmetį.

Taip pat savaime suprantama, kad į 11 istorijų neįmanoma sudėti daugiau nei penkių šimtų metų romų egzistavimo Lietuvoje laikotarpio, tačiau Archyvas gali tapti nepamainomu šaltiniu tiems, kurie siekia pažinimo, tokiu būdu keičiant įsišaknijusį stereotipinį mąstymą. Svarbu paminėti, kad patiems romams, dabarties ir ateities kartoms, šis Archyvas turėtų pasitarnauti kaip nematerialaus kultūrinio paveldo apsaugos elementas. Tradicijos, papročiai, kalba, muzika, tautosaka turėtų įgauti saugų pavidalą ir erdvę tam, kad žinotume ir nepamirštume to, kas didžiąja dalimi jau yra nugrimzdę į negrįžtamą praeitį.

Bandant nubrėžti Archyvo tolimesnės veiklos gaires, manau, kad jos neturėtų būti statiškos. Plėtimasis, įtraukiant daugiau romų, skirtingų naratyvų, praturtintų ir kauptų žinias ateities kartoms. Sukaptos žinios turi tapti dalimi to, kas užpildys tuos „tuščius papunkčius“ politiniuose procesuose, susijusiuose su romų kultūra, kurie vis dar neranda savo vietos realiame gyvenime.

Man pačiam kaip romų aktyvistui, pasauliečiui ir šių istorijų vertėjui taip pat yra svarbu siūsti aiškia žinią, jog romų temos buvimas muziejuje, bibliotekoje ar archyve tik dalinai įtraukia romus į aktyvų pilietinį gyvenimą. Kol romai nebus įtraukti į politinius procesus (ir ne dėl to, kad jie patys nenori), kol apie romus bus kalbama jiems patiems nedalyvaujant diskusijoje, tol bus matomas Lietuvos kaip valstybės nebrandumas šios tautinės mažumos atžvilgiu.

² Išgirsti Lekos istoriją galite čia: <https://soundcloud.com/romu-archyvas>.

Viliuosi, kad šis Archyvas paskatins skaitytojus giliau pažinti romų kultūrą, tikiuosi, jog jis prisidės prie neigiamo požiūrio į romus mažinimo, ir, žinoma, nors ir sunku įsivaizduoti, noriu, kad romų tautos tematika nebūtų naudojama aukščiau minėtų struktūrų tik jų pačių retorikoje, kurioje nėra vietos romams.

Kelias į savitarpio ir savęs supratimą gimsta iš žinojimo ir ieškojimo, dažnai netgi iš visiško paneigimo to, kas anksčiau buvo norma.

Literatūra:

Kóczé A., Trehan N. 2009. Postcolonial racism and social justice: the struggle for the soul of the Romani civil rights movement in the 'New Europe' // Huggan G. (sud.) Racism, Post-colonialism, Europe. Liverpool: Liverpool University Press, 50–77.

Iš lietuviškos perspektyvos. Vietoj įvado

Jolanta Zabarskaitė

/ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vilnius

Įvairovė / kalbų (tarmių) išsaugojimas yra pamatas pozityviai ateiciai. Mus supančio pasaulio stiprybė glūdi jo įvairovėje. Visuotinai pripažįstama, kad kalbų ir kultūrų margumynas yra toks pats pasaulio turtas, kaip gamta, miestai, didieji duomenys ir t. t. Kalbos ir kultūros – tai žmonės. Logika paprasta: į priekį mus veda naujos idėjos, kūrybiškumas, drąsa ir atsakomybė – visa tai yra žmogiškumo dimensijos. Pasaulio ateities kūrimo šaltinis yra begaliniai, nuolat atsinaujinantys pasaulio ryšiai, kuriami kultūrų įvairovės ir atsiskleidžiantys kalbose. Kuo daugiau naujų ryšių, tuo stipresnė ateities kūrimo potenciala. Ir visai nesvarbu, globali ar lokali ši ateitis: ar ji ateina kaip, pavyzdžiui, nauja socialinė terpė, kurioje žmonėms tampa palanku vystyti savo aplinkos bendrakūrą, ar kaip sudėtingi virtualūs modeliai, generuojantys naujas technologijas, gebančias automatiškai panaudoti geriausias žmonijos patirtis ir t. t. Kiekviena kalba (o taip pat ir tarmė) ir kultūra, net nykstamai maža, yra milžiniškas unikalių, per jos vienietinę istoriją susiformavusių ryšių tinklas, kuris, įtrauktas į pasaulėkūrą, jai visada suteikia naujų impulsų. Štai kodėl išsaugoti (kartais atgaivinti) kalbas ir kultūras yra taip svarbu.

Akimirka iš romų taboro prie Rėkyvos (Šiaulių apskritis). Šatra išklota didelėmis romių pasiūtomis pūkinėmis pagalvėmis, kurios buvo merginų kraičio dalis. © Pelikšas Bugailiškis. Fotografija saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

Kas tai turėtų daryti? Tai priklauso nuo įvairių dalykų: socialinių sąlygų, politinių, pilietinių, socialinių, kultūrinių, ekonominių aplinkybių. Ne visos pasaulio kalbos ir tarmės turi tai, kas vadinama kalbos ekologija: motyvaciją vartoti kalbą visuomenėje ir šeimoje, kompetencijų, kurios užtikrintų kalbos mokymą (si), palankią socialinę terpę, pakankamai kalbos mokymosi priemonių (Haugen 1972). Tada kyla kitas svarbus klausimas, kodėl neužtikrinamos kalbai palankios sąlygos? Ir čia vieno atsakymo nėra, priežastys gali būti susiklosčiusios istoriškai, tai ir trauminės tautų patirtys, ir kolonijinio (mūsų atveju sovietinio) mąstymo relikvai, ir sociokultūriniai ypatumai, ir politiniai bei ideologiniai karai. Tačiau, viena yra akivaizdu, sąmoningai suvoktas uždavinys ir atsakomybė išsaugoti kalbą ir kultūrą įvairovę yra brandžios visuomenės reikalas, ypač jei kalbame apie tautinių mažumų gyvenančių toje pačioje pilietinėje bendrijoje, kalbas ir tarmes.

Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmė sparčiai nyksta. Apie tai tarptautinės romų kalbos dienos proga surengtoje diskusijoje kalbėjosi žmonės, kuriems tai rūpi: romų vaikus mokanti Agnieška Avin, kultūrologas Gopalas Michailovskis, antropologė Aušra Simoniūkštytė, sanskritologas Vytis Vidūnas. Moderavo šių eilučių autorė, kalbininkė, kuri yra įsitikinusi, kad toks turtas, kaip kalbos ir tarmės, turi būti sistemingai, planingai ir atsakingai kaupiamas, skaitmeninamas ir naudojamas ir mokslui, ir kūrybai, ir socialinėms inovacijoms, ir tiesiog žmogiškam malonumui, kai dalijamasi autentiškais patirtimis. Diskusijos metu gimė idėja sukurti *Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvą*, kuriame būtų fiksuojamos ir dokumentuojamos *litóvska romá* tarme šnekančių žmonių istorijos. Taip atsirado pirmoji ir, tikėkimės, ne paskutinė Lietuvos romų istorijų kolekcija, papasakota *litovska roma* tarme, išversta į lietuvių kalbą, papildyta komentarais ir iliustracijomis.

Stereotipai trukdo pažinti save ir kitą. Archyvo istorijos yra labai įdomios, o siužetai tiesiog prašosi būti ekranizuojami. Tačiau svarbu ne tai. Svarbiausia, atsiveria autentiškas *kitokio / kitokios* pasaulis, iki šiol beveik

nepažįstamas lietuviams. Stereotipai stabdo pažinimo / patyrimo / žinojimo procesus. Leidžia būti negatyvioje komforto zonoje. Itin gajus naratyvas *romai – tai žmonės iš taboro*, deja, nesuformuoja poreikio pažinti šalia esančių unikalią kultūrą / istoriją / tradicijas bei vertybes, ir tarsi eliminuoja atsakomybę už bendrapiliečius. O juk lietuviai savo valstybėje yra dauguma, todėl privalo prisiimti atsakomybę už kultūrinės ir kalbinės įvairovės puoselėjimą ir bendrapiliečių jauseną Lietuvoje. Jei norėtume žvelgti atidžiau, iš lietuviškos perspektyvos, galėtume įvertinti tai, kad nomadų kultūros atstovai romai šimtmečiais sugebėjo išsaugoti savo tradicinę tapatybę, kalbą ir kultūrą, tuo pat metu originaliai transformuodami kultūrą, gyvenimo būdą, kalbų įtakas tų šalių, kuriose klajodavo. Tai, tiesą sakant, nuostabi šios tautos savybė. Lietuvių pasaulėvaizdyje tapatybės išlaikymas taip pat yra svarbi vertybė, nes lietuviai nėra didelė tauta. Kodėl gi mums, lietuviams, nepasidomėjus, kokios patirtys, kokie elementai romų tradiciniame mąstyme kuria jų – kaip tapatybės saugotojų – sėkmės istoriją? Visuotiniiais globaliųjų nomadų (anot Zygmunto Baumano *įbūtintų turistų*) laikais tokia patirtis yra verta ir sociokultūrinės, ir psichoemocinės refleksijos. Ir naujas naratyvas *romai – tauta, sugebanti išlaikyti tradicinę tapatybę kintančiame erdvėlaikyje* tikrai galėtų atsirasti, kad po truputį išstumtų naratyvą *romai – tai žmonės iš taboro*.

Kitas įdomus dalykas, taip pat susijęs su lietuviška vertybine pasaulėvoka, yra tas, kad romų kalboje yra išlikę daug sanskrito elementų. Štai kaip įdomiai pasisuka lietuvių kalbos vertės trajektorija! Nuo XIX amžiuje atsiradusios indoeuropeistikos laikų lietuviai labai didžiuojasi savo kalbos panašumu į sanskritą ir mėgsta ieškoti leksinių paralelių tolimų šalių kalbose, kai tos paralelės čia pat – romų kalboje. Vadinasi, kalbos artimesnės, nei įsivaizduojame. Štai ir antrasis galimas naratyvas – *romų kalba, kaip ir lietuvių, turi daug sąsajų su sanskritu*.

Naujos erdvės moksliniams tyrimams. Lietuvos romų sakininės istorijos archyvas yra parengtas taip, kad sudomintų mokslininkus humanitarus, ku-

rie ieško įkvėpimo savo mokslinės tiesos paieškoms. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje bus publikuotas platesnis skaitmeninis archyvo variantas, nei pateikiamas šiame leidinyje, kuris leis analizuoti paralelinius tekstus su lingvistiniais, sociokultūriniais, istoriniais komentarais ir įžvalgomis. Kadangi romų kalbos, o ypač tarmių, kalbinių šaltinių tikrai nėra daug imant domėn ir tarptautinį akademinį lauką, gali būti, kad pasaulio mokslininkai taip pat atkreips į šį šaltinį dėmesį ir jis pakliūs į aktyvią akademinę apyvartą.

Naujos patirtys. Jei vertinsime pristatomas istorijas, kaip dabar populiariu, suasmenintu požiūriu, matysime, kad čia yra viskas, ko reikia naujam žinojimui, nes apie autentišką romų patirtį bendros istorijos kataklizmų ir ramių laikų metu beveik nieko nežinojome. Istorijos sukelia stiprių emocijų. Istorijos gali būti naujų idėjų ir meninio įkvėpimo šaltiniai. Istorijos, kaip jau buvo minėta, mokslinių tyrimų objektas. Istorijos padeda giliau ir geriau suvokti tokius reiškinius kaip Holokaustas, vokiečių okupacijos laikotarpis, sovietmetis. Istorijos bendrina suvokimą, kad šeima, parama, empatija yra visų gerų žmonių savybės, kurios visiškai nepriklauso nuo tautybės, socialinės bendruomenės, politinės bendrijos. Todėl reikia tikėtis, kad šis Archyvas yra tik įvadas į laukiantį darbą. Jis bus plečiamas, o jo pridėtinės vertės (socialinė, mokslinė, kultūrinė, bendražmogiška ir net, tikėkimės, politinė) skleisis.

Literatūra:

Haugen E. 1972. The Ecology of Language. Stanford, California: Stanford. University Press.

Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmė: istorija ir kalbiniai ypatumai

Kirill Kozhanov

/ Södertörno universitetas, Stokholmas

Romų kalba priklauso indoeuropiečių kalbų šeimos indoarijų kalbų atšakai. Indoarijų (arba indų) kalbos yra daugiausia paplitusios Pietų Azijoje, Indijos subkontinente. Iš dešimčių indų kalbų didžiausios yra hindi/urdu, bengalų, pandžabų ir marathų kalbos.

Romų kalba yra viena iš tų indoarijų kalbų, kurios susiformavo ir dabar vartojamos už Indijos subkontinento ribų¹. Kiti tokių kalbų pavydžiai – *do-*

¹ Daugiau informacijos apie romų kalbos istoriją ir jos vietą tarp kitų indoarijų kalbų galima rasti, pvz., Turner R. L. 1926. The position of Romani in Indo-Aryan // Journal of the Gypsy Lore Society, 3d ser., 5, 145–189; Beníšek M. 2020. The historical origins of Romani. In: Y. Matras, A. Tenser (eds.) The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics. Palgrave Macmillan, 13–47. Daugiau informacijos apie romų kalbos leksikos etimologiją galima rasti, pvz., Turner R. L. A comparative dictionary of the Indo-Aryan languages (<https://dsal.uchicago.edu/dictionaries/soas/>); Boretzky N. 2012. Studien zum Wortschatz des Romani. Faber; Ослон М.В., Кожанов К. А. (rankraštis). Этимологический словарь цыганского языка (общецыганская лексика). Interneto prieiga: <https://romanes.org/pub/%D0%AD%D0%A1%D0%A6%D0%AF.pdf?fbclid=IwAR3CAij-jNtl0vKrWK25X-J3oEv1eT-04AYSenzlwIJS687lery9q9ncjql>. Etimologiniai komentarai pateikiami Latvijos romų kalbos žodyne: Mānušs L., Neilands J., Rudevics K. 1997. Čigānu–latviešu–angļu etimoloģiskā vārdnīca un latviešu–čigānu vārdnīca. Rīga.

Romų taboras prie Rėkyvos (Šiaulių apskritis). Šiltuoju laikotarpiu (kartais iki lapkričio mėnesio ar dar vėliau) romai keliaudavo, dažnai net po keliolika šeimų vienoje vilkstinėje. Žiemos dažniausiai praleisdavo ūkininkų sodybose. © Pelikšas Bugailiškis. Fotografija saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

mari, kuria kalbama Artimuosiuose Rytuose ir Kaukaze, ir *lomavren*, Armėnijoje vartojama kalba, maišyta su armėnų kalbos gramatika ir indų kilmės leksika. Visos šios kalbos istoriškai buvo vartojamos keliaujančių amatininkų ir jų visų pavadinimas kildinamas iš vėlyvo sanskrito *ḍomba* – „žemo socialinio statuso žmogus, gyvenantis iš dainavimo ir muzikos“. Nors šios kalbos artimos viena kitai, jų skirtumai išryškėjo gana seniai, galimai dar Indijos teritorijoje.

Iš indų kalbų klasifikacijos perspektyvos romų kalba priklauso centrinei grupei, t. y. jos artimiausios giminės yra hindi/urdu, gudžaratų kalba, radžasthanų tarmės ir kt. Palyginus su kitomis indų kalbomis, galima nuspėti, kad romų protėviai gyveno Indijos subkontinente dar I tūkstantmečio pirmoje pusėje, vėliau persikėlė į šiaurės vakarus, turbūt tarp V–VII a. paliko Indijos pusiasalį ir pajudėjo vakarų link. Romų kalba turi skolinių iš iranėnų (plg. *zor* „jėga“, *baxt* „laimė“, *veš* „miškas“ ir kt.) ir armėnų (plg. *bov* „krosnis“, *čekat* „kakta“, *thagar* „caras“ ir kt.) kalbų ir tai nurodo migracijų kelius į Europą. Matyt, jau XI–XII a. romų protėviai atsidūrė Bizantijos Graikijoje. Kontaktai su graikų kalba ženkliai pakeitė romų kalbą: išsivystė artikeliai, prielinksniai, junginys su žyma *-te* ir kt. Tokiu būdu romų kalba įgijo kelis balkanų kalbų bruožus (Friedman 2000). Po kelių šimtmečių kontaktų su graikais XV a. pradžioje dalis romų paliko Bizantijos teritoriją ir iškeliavo į Centrinę Europą, iš kurios palaipsniui paplito po visą Europą. Pirmieji romai pasiekė Lietuvos teritoriją jau XVI a.

Romų kalba dabar kalbama daugiausia Europoje, bet po XIX ir XX a. romų migracijų kalba paplito Šiaurės ir Pietų Amerikoje bei Australijoje. Vis dar nėra patikimos statistikos, rodančios, kiek žmonių kalba romiškai: vieni tyrėjai nurodo 4 milijonų skaičių (Matras 2005), o kiti kalba apie 8–12 milijonų (plg. Bakker ir kt. 2000).

Romų kalba, paplitusi didžiuliam geografiniam plote ir per ilgą laiką kontaktodama su įvairiomis kalbomis, kito dėl vidinių vystymosi procesų,

taip pat ir dėl kitų kalbų poveikio. Šiuo metu pasaulyje yra dešimtys romų kalbos tarmių, kai kurios jų gana skirtingos ir sunkiai tarpusavyje suprantamos. Romų kalbos tyrimai ypač suaktyvėjo pastaraisiais dešimtmečiais, buvo išleisti keli bendri romų kalbos aprašymai (plg. Matras 2002; Matras, Tenser (red.) 2020).

Romų tarmės Lietuvoje

Dabartinėje Lietuvoje yra paplitusios kelios romų kalbos tarmės, kurių pagrindinės yra Lietuvos romų (*litóvska romá*), Latvijos romų (*lotfítka romá*) ir kelderarų (kotliarų) tarmės. Lietuvos ir Latvijos romų tarmės priklauso šiaurės rytų tarminėi grupei (žr. toliau), yra leksiškai ir struktūriškai artimos, o kelderarų tarmė – šiaurės vlachų tarminėi grupei ir yra sunkiai suprantama kitiems Lietuvos romams, neturintiems bendravimo su kelderarais patirties.

Lietuvos romų tarmė yra didžiausia pagal ja kalbančiųjų skaičių ir vartojama visoje Lietuvoje ir net už jos ribų – Lietuvos–Baltarusijos (pvz., Ašmenoje) ir Lietuvos–Rusijos (Kaliningrado sritis) paribyje. Per pastaruosius dešimtmečius didelė Lietuvos romų dalis emigravo į užsienį, ypač į Didžiąją Britaniją. Pagal 2011 m. Lietuvos gyventojų surašymą Lietuvoje gyveno 2115 romų. Bendras šia tarme kalbančių žmonių skaičius gali būti apie 4–5 tūkstančius (įskaitant tuos, kurie gyvena už Lietuvos ribų). Nors romų kalba yra gerai saugoma ir dauguma Lietuvos romų moka kalbėti romiškai, jie visi yra daugiakalbiai. Be romų kalbos romai gerai kalba lietuviškai, rusiškai, o Lietuvos pietinėje dalyje moka dar lenkų ir baltarusių kalbas.

Lietuvos vakarinėje dalyje (Mažojoje Lietuvoje arba Rytų Prūsijoje) istoriškai buvo kalbama atskira tarme, kuri dabar žinoma kaip *fliukų*. Matyt, ši tarmė buvo gana artima, bet vargu ar identiška *sinti* tarmei, kuri susiformavo

mavo vokiečių kalbos teritorijose: tai parodo tam tikri žodžiai ir formos su *-h-* vietoj *-s-*, pvz. fliukų *ho* ir liet.-r. *so* „kas“, fliukų *hom* ir liet.-r. *som* „esu“; būtojo laiko trečiojo asmens vienaskaitos galūnė *-as*, kur Lietuvos romai turi *-a*, plg. fliukų *hó kerdás-pes?* ir liet.-r. *só kerdá-pes?* „kas atsitiko?“ (paž. „kas darė-si“) ir kt. Tarpukariu šia tarme buvo vis dar plačiai kalbama, apie ją (kaip Mažosios Lietuvos tarmę) rašė A. Salys ir I. Kisinis (1936: 12). Tačiau dabar Lietuvoje ši tarmė beveik visiškai pamiršta: romai-fliukai kalba bendra *litóvska romá* tarme ir tik senesnės kartos žmonės prisimena tam tikrus žodžius ar posakius. Tuo pačiu metu fliukai, nors ir kalbėdami *litóvska romá* tarme, dažnai turi tam tikrą „akcentą“, pvz., skiria ilguosius ir trumpuosius balsius arba pavartoja „savus“ žodžius.

Latvijos romų (*lotfítka romá*) tarmė yra paplitusi šiaurės Lietuvoje: pagrindinės vietovės, kur kalbama šia tarme, yra Šiauliai, Žagarė, Mažeikiai ir t. t. Tarmė taip pat priklauso šiaurės rytų romų tarmių grupei ir yra gana artima *litóvska romá* tarmei, bet istoriškai buvo stipriai paveikta latvių kalbos; daugiau apie šią tarmę žr. (Mānušs ir kiti 1996). Tikriausiai Latvijos romai atvyko į šiaurės Lietuvą jau iš Latvijos, nors sunku pasakyti kada, nes dabartinės *lotfų* šeimos gyvena Lietuvoje jau ilgą laiką.

Kelderarų (kotliarų) tarme daugiausia kalbama Vilniuje ir jo priemiesčiuose. Kotliarų tarmė priklauso šiaurės vlachų romų tarmių grupei ir susiformavo rumunų kalbos teritorijoje. Šios tarmės atstovai atkeliavo į Lietuvą iš visų Lietuvos romų vėliausiai – po Antrojo pasaulinio karo. Artimi šios tarmės variantai Rusijoje ir Ukrainoje yra detalčiai aprašyti (Деметер, Деметер 1990; Ослон 2018).

Šiaurės rytų tarminė grupė

Lietuvos romų tarmė priklauso vadinamajai šiaurės rytų tarminėi grupei

↑

Akimirka iš romų taboro Telsių apskrityje. Apie 1930 m.
Fotografija saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių
bibliotekoje.

(Tenser 2008). Palyginus, tai yra homogeniška romų tarmių atšaka, kuri net kartais vadinama „makrodialektu“ (Черенков 2013: 7). Be Lietuvos romų tarmės šiai grupei priklauso Lenkijos, Baltarusijos, Rusijos ir Latvijos romų tarmės. Turint omeny, kad visose šiaurės rytų romų tarmėse egzistuoja tam tikras vokiškų skolinių sluoksnis, pvz., *štéto* „vieta“ (vok. *Stätte*), *félđa* „laukas“ (vok. *Feld*), *bérga* „kalnas“ (vok. *Berg*) ir t. t., galima teigti, kad šiomis tarmėmis kalbančių romų protėviai gyveno vokiškose teritorijose. Šiose tarmėse taip pat nemažai skolinių iš lenkų kalbos, pvz., *bróda* „barzda“ (lenk. *broda*) ir *démbo* „ąžuolas“ (lenk. *dąb*). Tikriausiai šiaurės rytų romų protėviai buvo tarp tų, kurie atvyko į Centrinę Europą XV a. pradžioje. Praleidę tam tikrą laiką vokiškose žemėse, jie turbūt jau XVI a. pradžioje išjudėjo į rytus, kur tuo metu buvo Lenkijos Karalystė. Lenkijos istorikas Lechas Mrózas (2001: 90–119) detaliam aprašė vienos tokios romų šeimos kelius: atvykusi iš Vokietijos, Rotembergo šeima jau 1542 m. apsilankė Joniškyje, o paskui grįžo į Lenkiją.

Tam tikri skoliniai iš rytų slavų (turbūt iš Vakarų Polesės tarmių) yra bendri Lietuvos, Latvijos ir Rusijos romų tarmėms, plg. *bida* „nelaimė“, *vinika* „šluota“, *xlíva* „klėtis“ (pastarojo žodžio nėra Rusijos romų tarmėje), nurodo, kad šiomis tarmėmims kalbančių romų protėviai tam tikrą laiką praleido Polesėje, iš kurios tikriausiai išsiskirstė į rytus (Baltarusija, Rusija) ir į šiaurę (Lietuva, Latvija, vėliau Estija). Nors pirmieji romai galėjo patekti į Lietuvos žemę ir anksčiau, Lietuvos romų protėviai tikriausiai atvyko XVI a. viduryje.

Šiaurės rytų grupė turi keletą fonetinių naujovių, kurios ją išskiria iš kitų romų tarmių:

I) istoriškai aspiruotų priebalsių /ph/, /kh/ ir galimai /th/ keitimas į /ps’/, /ks’/ ir /ts’/ prieš /i/:

š.-r. romų tarmės

ksil „sviestas“

psikó „petys“

bendros romų formos

khil

phikó

II) neįprastas priebalsio /r/ vystymasis tam tikruose žodžiuose:

š.-r. romų tarmės	bendros romų formos
<i>pšal</i> „brolis“	<i>phral</i>
<i>jaržo</i> „miltai“	<i>ařo</i>

III) *-ar, -er > *-ir

š.-r. romų tarmės	bendros romų formos
<i>vavír, javír</i> „kitas“	<i>aver</i>
<i>syr, sir</i> „kaip“	<i>sar</i>
<i>-tyr/-dyr</i> „abliatyvo galūnė“	<i>-ter/-der, -tar/-dar</i>

IV) „slaviškų“ /ы/ ir /э/ atsiradimas

š.-r. romų tarmės	bendros romų formos
<i>butý</i> <butы> „darbas“	<i>buti</i>
<i>deš</i> <děš> „dešimt“	<i>deš</i>

Šių tarmių morfologija ir sintaksė turi tiek tam tikrų archaizmų, kiek ir inovacijų. Prie archaizmų galima priskirti istorinių dalyvių vartojimą būklei pažymėti („statyvinė reikšmė“), pvz., *jóv terdó* „jis stovi“, *jój beštý* „ji sėdi“, kur *terdó* ir *beštý* yra dalyviai, t. y. „jis (yra) stovintis“ ir „ji (yra) sėdinti“, kitose romų kalbos tarmėse čia vartojamos esamojo laiko veiksmažodžių formos, plg. keld. *vój bešél* „ji sėdi“. Nefinitinės veiksmažodžio formos geriau išsaugotos šiaurės rytų tarmėse. Šių tarmių kontaktai su slavų kalbomis

(iš pradžių su lenkų kalba, o vėliau ir su rytų slavų) paliko nemažai pėdsakų morfologijoje ir sintaksėje. Pavyzdžiui, visos šiaurės rytų romų kalbos tarmės turi skolinių iš slavų kalbų veiksmažodinių priešdėlių, plg. *džal* „eiti“: *đodžal* ‘prieiti’: *vydžal* (liet. ir latv. romų *vidžal*) „išeiti“ ir t. t. Kontaktai su slavų kalbomis padarė įtaką ir šių tarmių sintaksei. Tokios įtakos pavyzdžiu gali būti linksnių semantika, pvz., šiaurės rytų tarmėse subjektas egzistenciniuose sakiniuose su neiginiu gali būti pažymėtas galininku (paprastai visur vardininkas), plg., *lés nané kheré* „jo nėra namie“ vietoj *jóv nané kheré*, kur *les* ir *jov* yra įvardžio „jis“ galininko ir vardininko formos. Tai yra slavų kalbų kilmininko su neiginiu vartojimo kopija, detaliau žr. (Tenser 2016).

Tarp šiaurės rytų tarmių galima kalbėti apie rytinę (Baltarusija ir Rusija, kurių tarmės yra beveik identiškos) ir šiaurinę (Lietuva, Latvija) pogrupius. Čia yra keli bruožai skiriantys šias tarmes:

liet., latv.	balt., rus.
/čh/ išsilieka: <i>čhavó</i> „vaikinas“, <i>čaro</i> „indas“	/čh/ > /č/: <i>čavó, čaró</i>
<i>sapanó</i> „šlapias“	<i>kindó</i>
<i>-en</i> ‘liep. nuos. 2 asm. „dgsk.“: <i>xán</i> „valgyki-	<i>-en(ti)</i> (iš slav. <i>-me</i>): <i>xán(ti)</i>

Pagrindinės Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmės ypatybės

Per kelis šimtmečius Lietuvos teritorijoje susiformavo Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmė. Istoriskai pagrindinės šnekamosios kalbos buvo slavų (lenkų ir baltarusių), o sovietmečiu stiprų vaidmenį atliko rusų kalba. Lietuvos romai mokėjo ir lietuvių kalbą, bet kalbų hierarchija priklausė nuo Lietuvos kraštų: pietrytinėje Lietuvos dalyje (Vilnius, Varėna, Eišiškės) dominavo slavų kalbos, o centrinėje (Kaunas) ir šiaurinėje (Panevėžys) lietuvių kalba turėjo didesnę vaidmenį. Nieko keisto, kad *litóvska romá* tarmėje

↑

Romų taboras pamiškėje. Apie 1930 m. Tikslī lokacija nėra žinoma. © Mečys Barkauskas. Fotografija saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

gausu skolinių iš lenkų, plg. *hójno* „geras“ (lk. *hojny* ‘dosnus’), *lóško* „lova“ (lk. *lózko*), *cv’ėko* „viniš“ (lk. *ćwiek*); ir baltarusių: plg., *vibácin* „atleisk“ (blr. *вiбáчy*), *hóra* „nelaimė“ (blr. *зóра*), *búlba* „bulvės“ (blr. *бyльбa*) ir t. t., dalies jų nėra kitose šiaurės rytų romų kalbos tarmėse. Įdomu, kad Vilniaus pavadinimas paprastai yra *Vil’na* (tradicinis baltarusiškas pavadinimas *Вiльня*), nors dabar kartais pasako ir *Vil’uso* (iš lietuvių ir / arba rusų kalbos), o kitų Lietuvos miestų dažnai iš lenkų kalbos, pvz. *Kóuna* „Kaunas“ (lk. *Kow-no*), *Pon’ėv’ėš* „Panevėžys“ (lk. *Poniewież*), *Šáuli* „Šiauliai“ (lk. *Szawle*) ir kt.

Litóvska romá tarmėje yra skolinių ir iš lietuvių kalbos. Jų nėra daug pietrytinėje Lietuvoje (pvz., *vaikinél* „vaikyti“, *d(z)iržo* „diržas“). Daugiau yra centrinėje ir šiaurinėje dalyse.

Litóvska romá tarmė turi tam tikrų bruožų, kurie skiria ją nuo kitų šiaurės rytų romų kalbos tarmių. Fonetikoje turbūt dvi žymiausios inovacijos yra:

i) gomurio užpakalinių priebalsių /k/, /g/ ir kartais /kh/ palatalizacija prieš /e/ (ši izoglosė taip pat apima Baltarusijos šiaurės rytų ir Latvijos pietų (Latgalijos) kraštą):

Liet.-r. tarmė	Rus.-r. tarmė
<i>k’er</i> „daryk“	<i>ker</i>
<i>máng’e</i> „man“	<i>mánge</i>
<i>kher</i> , kartais <i>kh’er</i> , <i>ks’er</i> „namas“	tik <i>kher</i>

ii) *-av* > *-ou* (esamojo laiko pirmojo asmens vienaskaitos galūnė ir liepiamosios nuosakos antrojo asmens vienaskaitos veiksmažodžių su *-av*):

Romai Vilkmėrgės turguje. Apie 1903 m. Vienas iš pagrindinių romų užsiėmimų buvo prekyba arkliais (taip pat jų gydymas, priežiūra). Fotografijos iš grafo Stanislovo Kazimiero Kosakovskio albumo, saugomos Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

Liet.-r. tarmė

xóu „valgau“
k'eróu „darau“
bičhóu „siųšk“
kiróu „gamink“

Rus.-r. tarmė

xáv
keráv
bičáv
kiráv (irgi *karáv*)

Litóvska romá tarmei būdingas dzūkavimas ir cekavimas, t. y. minkštųjų *d'* ir *t'* tarimas kaip *dz'* ir *c'*. Tas pats reiškinys egzistuoja baltarusių, Lietuvos vietinių lenkų ir Dzūkijos regiono lietuvių tarmėse. Romų kalbos tarmėje yra tam tikra šio reiškinio variacija: kai kurie romai pasako tuos priebalsius beveik be dzūkavimo (t. y. *d'* ir *t'*), o kai kurie jau taria kaip *dž* ir *č*:

Liet.-r. tarmė

dzi „širdis“
k'erdz'á „padarė“
sc'ána „siena“
nasc'á „pabėgo“

Rus.-r. tarmė

di „skrandis“
kerdá
stána
nastá, našta

Vienas būdingiausių morfologinių bruožų yra abliatyvo ir lokatyvo formų painiojimas (taip pat žinomas Lenkijos romų kalbos tarmėje ir Rusijos sibiariakų romų kalbos tarmėje), pvz., *mándyr* „iš manęs“ ir *mánde* „prie manęs“ dažnai sutampa iš pradžių tik lokatyvo formoje *mánde*.

Lietuvos romų (*litóvska romá*) kalbos tarmėje plačiai vartojamos dalyvinės konstrukcijos, turinčios atitikmenis lietuvių ir vietinių slavų kalbų tarmėse:

Somas vitradysi de Anglija

„Buvau išvažiuavęs (-usi) į Angliją“

Panašių konstrukcijų pasitaiko Latvijos romų kalbos tarmėje, bet kitų šiaurės rytų romų kalbos tarmėse jos labai retos.

Šaltiniai

Pirmas Lietuvos romų kalbos žodynėlis buvo išleistas 1830 metais Teodoro Narbuto monografijoje (Narbutt 1830). Teodoras Narbutas (lenk. Teodor Narbutt, 1784–1864), Lietuvoje geriau žinomas kaip „Lietuvių tautos istorijos“ (lenk. „Dzieje narodu litewskiego“) autorius, buvo istorikas, archeologas ir inžinierius. Atsakydamas į I. Danilovičiaus pilną negatyvių stereotipų knygą (Danilowicz 1824), Narbutas bandė parodyti romus iš kitos perspektyvos, kartais juos romantizuodamas. Žodynėlį, pasak jo, surinko iš Lietuvos romų, tačiau tai buvo ne visai tiesa. Žodyne sumaišyti duomenys iš kelių šaltinių: dalis žodžių ir daina neabejotinai priklauso šiaurės rytų romų kalbos tarmėms ir gali būti identifikuota kaip Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmė, bet dalis žodžių yra nukopijuoti iš Danilovičiaus knygos.

Kiti Lietuvos romų kalbos tarmės šaltiniai atsiranda tik XIX amžiaus pabaigoje: M. Davainis-Silvestraitis (lenk. Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz, 1849–1919) publikuoja jo surinktą trumpą žodynėlį (Dowojno-Sylwestrowicz 1889), o po kelių metų panašaus dydžio žodyną, surinktą bendraujant su pačiais romais prie Šiaulių, išleidžia A. Pogodinas (Погодин 1902).

Tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje romų kalbą studijavo Izidorius Kisinas (1904–1958). Jis parašė keletą trumpių straipsnių, plg., (Kisinas 1928, 1935). Kartu su A. Saliu buvo parašytas straipsnis „Lietuviškajai enciklopedijai“, taip pat išleistas atskirai (Salys, Kisinas 1936). Šie tekstai turi tik labai bendrą apžvalgą ir pateikia keletą pavydžių.

Keletas žodžių ir frazių *litóvska romá* tarme yra publikuota N. B. Jopsono straipsnyje (1939). Anglas išsamiai aprašė aplinkybes, kuriomis jis sutiko romių grupę ir užrašė keletą frazių. Žodžių užrašymas nėra tobulas, bet gana tikslus.

Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo pasirodė keletas leidinių apie romų

istoriją ir kultūrą Lietuvoje (Vaitiekus (sud.) 1998; Toleikis (sud.) 2001). Trumpas žodžių sąrašas buvo paruoštas R. Bogdanovič ir publikuotas 2001 m. Panevėžyje buvo išleista romų kalbos abėcėlė su trumpais tekstais (Bagdonavičienė, Prosnikova 2003). Taip pat Panevėžyje buvo išleista V. Beinortienės knyga (2011), kurioje parengtas ne tik Lietuvos romų kalbos tarmės gramatikos aprašymas bei lietuvių–romų ir romų–lietuvių žodynas, taip pat verstų į romų kalbą tekstų rinkinys.

Tik XXI a. pradžioje profesionalūs kalbininkai susidomėjo Lietuvos romų kalbos tarme. Medžiaga įvairiomis romų kalbos tarmėmis buvo renkama pagal specialiai sudarytą klausimyną Romų morfosintaktinių duomenų bazės projekto rėmuose (The Romani Morpho-Syntax Database, <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/>). Įrašai su šiuo klausimyno pagalba Lietuvoje buvo padaryti Antono Tenserio ir vėliau tapo jo paties parašytos Lietuvos romų (*litóvska romá*) tarmės gramatinės apžvalgos pagrindu (Tenser 2005). Tas pats klausimynas buvo panaudotas vėliau Helsinkio Universiteto projektui apie Suomijos romų ir kitų šiaurės romų kalbos tarmes – planuojama, kad šie įrašai bus panaudoti kuriant romų kalbos tarmių atlasą.

Nors per pastaruosius metus atsirado nemažai mokslinės medžiagos apie *litóvska romá* tarmę, visa tai buvo vertimai iš kitų kalbų. Pasakojimai, surinkti šio projekto rėmuose, tikriausiai yra pirmieji sakinės *litóvska romá* tarmės įrašai. Jų archyvavimas svarbus ne tik Lietuvos romų kultūros ir kalbos išsaugojimui, bet ir tyrimams ateityje.

Alytaus romai. Apie 1930 m. Fotografija saugoma Antano Žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių muziejuje.

Romai Ukmergės plente. 1932 m. © Viktoras Kuprevičius. Fotografija saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlonio muziejuje.

Literatūra

- Bagdonavičienė T., Prośniakova H. 2003. *Romane bukvi. Romų abėcėlė. Romų kalbos elementorius*. Vilnius.
- Bakker, Peter, Hübschmanová, Milena, Kalinin, Valdemar, Kenrick, Donald, Kyuchukov, Hristo, Matras, Yaron and Soravia, Giulio. 2000. *What is the Romani language?* Hatfield: University of Herfordshire Press.
- Beinortienė, Vida. 2011. *Romų kalba*. Panevėžys: Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras.
- Bogdanovič, Rada. 2001. Lietuvių-čigonų kalbų žodynėlis // V. Toileikis (sud.) *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties*. Vilnius: Garnelis, 136–139.
- Czerenkow L. 2009. A cy na san tu Litvate? / A czy nie jesteś pan z Litwy? Gwara i identyfikacja Cyganów litewskich // *Studia Romologica* 2: 199–212.
- Dowojno-Sylwestrowicz M. 1889. The Lithuanian Gypsies and their language // *JGLS*, 251–258.
- Friedman V. A. 2000. Romani in the Balkan Linguistic League. In: Ch. Tzitzilis and Ch. Symeonidis (eds.) *Balkan Linguistik: Synchronie und Diachronie*. Thessaloniki: University of Thessaloniki. 95–105.
- Jopson N. B. 1939. A group of Lithuanian Gypsies // *JGLS*, Ser. 3rd, 18 (2–3), 118–121.
- Kisinas I. 1928. Lietuvos čigonai // *Naujas žodis* 11–13.
- Kisinas I. 1935. Čigonai Lietuvoje // *Trimėtas* 51–52.
- Mānušs L. 1996. *Čigānu-latviešu-angļu etimologiskā vārdnīca*. Rīga: Zvaizgne.
- Matras Y. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras Y. 2005. The status of Romani in Europe. Report submitted to the Council of Europe's Language Policy Division, October 2005. Available at <https://romani.humanities.manchester.ac.uk/downloads/1/statusofromani.pdf>
- Matras Y., Tenser A. (eds.) 2020. *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Palgrave Macmillan.
- Mróz L. 2001. *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w.* Warszawa: DiG.
- Narbutt T. 1830. *Rys historyczny ludu cygańskiego*. Wilno: A. Marcinowskiego.
- Salys A., Kisinas I. 1936. *Čigonai*. Kaunas.
- Simoniukštytė A. 2002. The Roma // G. Potašenko (ed.) *The peoples of Grand Duchy of Lithuania*. Vilnius: Aidai, 90–100.
- Simoniukštytė A. 2003. *Seredžiaus romai // Seredžius*. Vilnius: Versmė, 861–889.
- Tcherenkov L., Laederich S. 2004. *The Rroma: otherwise known as Gypsies, Gitanos, Γύφτοι, Tsiganes, Tġani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc.* Basel: Schwabe Verl.
- Tenser A. 2005. *Lithuanian Romani*. Munich: Lincom Europa.
- Tenser A. 2008. *Northeastern group of Romani dialects*. Ph.D. thesis. The University of Manchester.
- Tenser A. 2016. Semantic Map Borrowing – Case Representation in Northeastern Romani Dialects // *Journal of Language Contact* 9, 211–245.
- Toileikis V. (sud.) 2001. *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties*. Vilnius.
- Vaitiekus S. (sud.) 1998. *Čigonai Lietuvoje ir Europoje*. Vilnius.
- Деметер П. С., Деметер П. С. 1990. *Цыганско-русский и русско-цыганский словарь* (кэлдэрарский диалект). М.: Русский язык.
- Погодин, А. 1902. Материалы для словаря литовских цыган // *Русский филологический вестник* XLIX, 60–66.
- Ослон М.В. 2018. *Язык котляров-молдова: Грамматика кэлдэрарского диалекта цыганского языка в русскоязычном окружении*. Москва: Языки славянских культур.
- Черенков Л. Н. 2013. Цыганская диалектология в России: современное состояние и задачи // К. А. Кожанов, С. А. Оскольская, А. Ю. Русаков (ред.) *Цыганский язык в России. Сборник материалов Рабочего совещания по цыганскому языку в России*: Санкт-Петербург, 5 октября 2012 г. Санкт-Петербург: 6–24.

Lietuvos romų kalba (*litóvska romá*) ir sanskritas: tyrinėjimų perspektyva

Vytis Vidūnas

/ VU Filosofijos fakulteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Vilnius

*2021 m. vasarą buvo surinktas Lietuvos romų sakinės istorijos archyvas (toliau – Archyvas). Visą Archyvą sudaro daugiau nei 20 valandų įrašų. Šiuo metu nedidelė įrašų dalis yra iššifruota ir transkribuota lotyniškais rašmenimis. Straipsnyje aptariama šioje transkribuotoje Archyvo medžiagoje pasitaikanti indoarijų kalbų leksika, ypatingas dėmesys atkreipiamas į žodžius, kurie atskleidžia tiesiogines Lietuvos romų kalbos (*litóvska romá*) sąsajas su Senovės Indijos literatūros ir kultūros kalba sanskritu, t. y. seniausiu ir archaiškiausiu indoarijų kalbų leksiniu sluoksniu.*

Unikali Lietuvos romų bendruomenės kalba (*litóvska romá*) mūsų šalyje iki šiol nėra sulaukusi rimtesnių tyrimų ar mokslinių apibendrinimų. Čia atskirai reikėtų paminėti daugelį metų šioje srityje besidarbuojančią Vidą Beinortienę, kurios parengtas ir 2011 m. išleistas vadovėlis „Romų kalba–Romany čhib“ (Beinortienė 2011) ir šiandien yra vienintelis lietuviškas šaltinis, sistemiškai pristatantis šios kalbos gramatiką ir dažniausiai vartojamą leksiką. Surinktas Archyvas bent iš dalies gali padėti tyrėjams, ketinantiems gilintis į XXI a. pradžios *litóvska romá* kalbos ypatumus ir šios kalbos istorinės raidos aspektus. Vienas iš aktualesnių klausimų galėtų būti

indoarijų kalbų paveldas šiuolaikinėje Lietuvos romų kalboje. Susidomėjimas lietuvių kalbos ir sanskritu, o plačiau – Lietuvos ir Indijos kultūrinėmis sąsajomis siekia XIX a. pradžią, šių sąsajų paieška iš dalies buvo ir tebėra vienas iš šiuolaikinės lietuviškosios tautinės savimonės elementų (plg. Vidūnas 2016: 68–79). Iš šios perspektyvos įdomu pažvelgti, kiek tos Indijos savo kalboje yra išsaugojusi XVI a. Lietuvos teritoriją pasiekusi romų bendruomenė. Jau XIX a., susiformavus lyginamajai istorinei kalbotyrai, buvo įrodyta, kad po Azijos ir Europos šalis klajojantys romai I-ojo tūkstantmečio po Kr. antroje pusėje bus išėję iš žemių, kurios įvairiais istoriniais laikotarpiais buvo vadinamos Indija. Romų kalbos dialektai gali būti priskirti naujųjų indoarijų kalbų grupei (nors yra izoglosų, kurios leistų sieti romų dialektus su vidurinėsios indoarijų kalbomis ar net senesniu periodu). Šiuo metu dar nėra atsakyta į daugelį seniausios romų istorijos klausimų – kurioje konkrečioje geografinėje vietovėje ir kada ši etninė bendruomenė susiformavo, ir iškeliavo iš Indijos. Pats iškeliavimo laikas įvairių autorių taip pat datuojamas skirtingai – nuo 5 iki 10 a. po Kr. Išėję iš Indijos romai keliavo per daugelį kraštų, nešdami savo kalbos branduolį, ypač leksiką. Tačiau ta kalba buvo neišvengiamai veikiamą vietinės kalbinės aplinkos ir nuolatosis kisdavo, atsirado daug skolinių. Jau XIX a. pagal tą skolintą leksiką slovėnų slavistas Franz Miklosich (1813–1891) savo darbuose aprašė romų migracijų maršrutus (plg. Bloch 1965: 27). Nuo XVI a. Lietuvos teritoriją pasiekusių romų kalba taip pat buvo veikiamą tiek baltų (daugiausiai lietuvių), tiek slavų (lenkų, baltarusių, rusų) kalbų¹. Tačiau dalis senosios leksikos, siejančios Lietuvos romų dialektą su indoarijų kalbomis ir seniausią tų kalbų periodą reprezentuojančiu sanskritu yra išlikusi ir paliudyta Archyvo pateiktųjų pasakojimuose.

¹ Plačiau apie romų migracijas ir pagrindinius Lietuvos romų dialektus žr. šiam Archyviui skirtą Kirill Kozhanov straipsnį „Lietuvos romų (litóvska romá) tarmė: istorija ir kalbiniai ypatumai“. Šiuo metu Kirill Kozhanov drauge su Michail Osłon rengia etimologinį romų kalbos žodyną, kurio dalis jau prieinama internete (Ослон, Кожанов 2021).

Ryškiausia tokio pobūdžio sąsaja galima būtų laikyti bemaž visuose patyrintuose Archyvo pasakojimuose paliudytą žmogaus pavadinimą *manuš*². Sanskritu (skr.) vardažodis *mānuṣa*³ (priklausomai nuo konteksto arba būdvardis, arba daiktavardis) reiškia „žmogiškas, žmogus“ (MW 1899: 810). Toks žmogaus pavadinimas randamas jau „Rigvedoje“ – autoritetingiausiame vedų literatūros paminkle (apie 1200 m. pr. Kr.), t.y. seniausiame indoarijų kalbų tekste. Sanskritu šis pavadinimas turi akivaizdžią mitologinę konotaciją, pirminė jo reikšmė „kilęs iš Manaus, Manaus ainis“, kur Manus (skr. *manu*) yra tikrinis mitinio pirmojo žmogaus ir žmonijos pradininko vardas, visi žmonės laikomi jo palikuonimis (pavidalas legvai sugretinamas su Biblijos Adomu). Įdomu, kad pats vardas „Manus“ yra daiktavardinis vedinys iš veiksmožodžio *man* „manyti, mąstyti“, t.y. Manus – „mąstantis (paž. „manantis“) subjektas“ (MW 1899: 784). Sanskritu veiksmožodžio *man* etimologinė sąsaja su lietuvių *manyti* yra akivaizdi (KEWA 1963: 583). Tokiu būdu, jei darytumėm prielaidą, kad senaisiais laikais galėtų būti įvykęs kažkoks protobaltų ir protoindoiranėnų kontaktas, tai ta pati šaknis *man* apsuko ratą iki Indijos ir XVI a. su romais grįžo į baltų kalbų arealą.

Atskirai reikėtų paminėti tekstuose keletą kartų sutinkamą frazeologizmą *phuro manuš*, kuris, priklausomai nuo konteksto, gali reikšti ir „senas vyras“, ir „sena moteris“, paž. „senas žmogus“ (plg. Maniakiri 86)⁴. Čia vartojamas būdvardis *phuro* „senas“ galėtų būti gretintinas su sanskritu prieveiksniu

² Su sanskritu gretinami romų kalbos vardažodžiai atspindi naujųjų indoarijų kalbų periodą ir dažniausiai yra praradę sanskritu žodžiams būdingą kamiengalį ir fleksiją. Lietuvos romų vartojamo *manuš* linksniavimą žr. Beinortienė 2011:19. Žodis *mānuṣ* su tomis pačiomis reikšmėmis randamas ir hindi kalboje (McGregor 1993:806).

³ Čia ir toliau sanskritu pavyzdžiai pateikiami pagal tarptautines sanskritu tekstų perrašos lotyniškaisiais rašmenimis taisykles. Vardažodžiai pateikiami kamieno forma, veiksmožodžiai – šaknies.

⁴ Čia ir toliau nuorodos į Archyvą pateikiamos pagal pasakotojos ar pasakotojo vardą, nurodant ir iššifruotos Archyvo dalies puslapio numerį.

*puras*⁵ „prieš, pirmiau, anksčiau“ (KEWA 1963: 309), kurio vedinys yra ir dažnai vartojamas skr. būdvardis *purāṇa* „senas, senovinis“ (KEWA 1963: 310). Žodį *phurane* „seni“ (dgs. V.)⁶, beje, randame Kolių pasakojime⁷. Romų kalboje šiuo atveju žodžio pradžios priebalsis „p-“, greičiausiai dėl analogijos poveikio, bus patyręs antrinę aspiraciją – gana dažnas reiškiny naujosiose indoarijų kalbose⁸.

Tenka atkreipti dėmesį, kad ne visuomet pagal pirminį žodžių tapatumą galime daryti išvadas apie jų tiesiogines etimologines sąsajas. Daugelyje indeuropiečių kalbų vartojami bendri žodžiai (sakysime, giminystės terminai) galėjo patekti į romų kalbą ir iš kitų kalbų. Pavyzdžiui, pateikėja Mania vieną kartą pamini motinos vyro brolių – *dievierisa* „su vyro broliu“, vns. *īn.*, kitoje vietoje kalba apie vyro brolius – *dievierien* „vyro brolius“, dgs. G. (Maniakiri 82, 84). Žodį tarsi nesunkiai galima būtų susieti su skr. *devar* „vyro brolis, dieveris“ ir su seniausiu indoarijų leksikos sluoksniu – giminystės terminais (siekiančiais indoeuropiečių prokalbės laikus, plg. KEWA 1963: 64). Tačiau pagal kitų romų dialektų duomenis⁹ tai būtų vėlesnių laikų skolinys iš slavų kalbų (plg. rusų *деверь*, lietuvių kalboje taip pat turime *dieveris* ta pačia reikšme).

Tekstuose dažnai skamba kreipinys *Devla* „(o) Dieve“. Šis romų dialektuose

⁵ Žodžio pabaigos *-as* išvirtimas į *-o* dėl garsinės aplinkos yra įprastas fonetinis pakitimas sanskrite.

⁶ Romų kalboje reikšme „senas“ vartojami tiek *phuro*, tiek *purano/phurano*. Už šį patikslinimą dėkoju Kirill Kozhanov.

⁷ Kolių istoriją apie gyvenimą Parubankoje (Kirtimų gyvenvietėje) galite rasti čia: <https://soundcloud.com/romu-archyvas/parubanka-taboras>.

⁸ Pažymėtina, kad R. L. Turner žodyne teikiama kita etimologija, siejanti Europos romų *phuro* su rekonstruojama forma **bhudda*, kuri galėtų būti arba netiesiogiai paveikta skr. būtojo laiko dalyvio *vṛddha* „išaugęs, padidėjęs, pasenęs“ (veiksmažodis *vṛdh* „augti, didėti“), arba siejama su veiksmažodžiu *brh* „plėstis“, plg. T: 9721. Klausimas ateityje reikalautų detalesnio tyrimo.

⁹ Kirill Kozhanov patikslinimas.

Alytaus romės. Apie 1930 m. Fotografija saugoma Antano Žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių muziejuje.

vartojamas žodis kildinamas iš indoeuropiečių **deiwos* (etimologiškai siejamas ir su lietuviškuoju *dievas*) neabejotinai susijęs ir su skr. *deva* „dievas“, plg. KEWA 1963: 63, T: 6523.

Adelės pasakojime minimas jaučių pavadinimas *gūruva* (Adeliakiri 76) etimologiškai sietinas su sanskritu *gorūpa* „turintis karvės pavidalą“, plg. T: 4313, MW 1899: 366.

Iš būdvardžių dar paminėtinas du kartus Archyve sutinkamas būdvardis *kalo* „juodas“ (plg. *kalo maro* „juoda duona“, Anastasijakiri 112), nesunkiai susiejamas su tos pačios reikšmės sanskritu būdvardžiu *kāla* (MW 1899: 27).

Gana akivaizdi sąsaja yra ir tekstuose keletą kartų pavartotasrieveiksmis *nadur* „netoli, netoliese“. Sanskritu būdvardžio *dūra* „tolimas“ (MW 1899: 489) galininko (acc. sg.) forma *dūram* gali būti vartojama irrieveiksmine reišme „toli“. Romų kalboje matome naujosioms indoarijų kalboms būdingą redukuotą formą (be galūnės) su neiginiu *na-* („ne-“). Tą pačią šaknį matome ir keletą kartų aptariamuose tekstuose pavartotamerieveiksmyje *duredyr* „toliau“.

Sanskritu daiktavardis *rātri* „naktis“ (KEWA 1976: 53) romų kalboje išvirtęs į *rat* „naktis“ (Vidakiri 102), o forma *raty* vartojamarieveiksmine reikšme „naktį, nakčia“ (Zeltakiri 92).

Archyvo medžiagoje nerasime visų skaitvardžių, tačiau kai kurie akivaizdžiai liudija leksines sąsajas su seniausiuoju indoarijų kalbų raidos etapu, plg. Archyve *trin* „trys, treji“, skr. *tri*, ten pat *pandž* „penki“ – skr. *pañcan*. Atkreiptinas dėmesys, kad romų *trin* savo forma fiksuoja archaiškesnę fonetinį pavidalą, artimesnę sanskritui, nei naujosioms indoarijų kalboms, plg. hindi *tīn* (Mc Gregor 1993: 455) – jau be *-r-*.

Romų kalbos įvardžių formų sąsajos su sanskritu įvardžių paradigmomis

turėtų būti patyrinėtos atskirai, tačiau kai kurie tapatumai pakankamai akivaizdūs, plg. romų asmens įvardžius *me* „aš“, *tu* „tu“ su skr. *me* „man/mano“ (vns. N./K. nuo *aham* „aš“), *tvam* (*tu-am*) „tu“ (vns. V.).

Iš veiksmažodžių pirmiausiai paminėtinas *te kieres* „daryti“ (žr. Beinortienė 2011: 40), kurio įvairios formos dažnai pasitaiko bemaž visų pateikėjų pasakojimuose. Šis romų veiksmažodis etimologiškai siejasi su skr. *kr/kar* „daryti, kurti“. Tą patį galima būtų pasakyti ir apie tekstuose dažnai sutinkamas veiksmažodžių *te džives* „gyventi, gyvuoti“ ir *te džines* „žinoti“ formas, kurios gali būti siejamos su skr. *jīv* „gyventi, gyvuoti“ ir *jñā* „žinoti“ atitinkamai. Veiksmažodžių ir jų formų tiesioginių sąsajų su sanskritu galima būtų rasti ir daugiau, tam taip pat reikėtų išsamesnio tyrimo.

Kai kurie Archyvo medžiagoje pasitaikantys tarnybiniai žodžiai (prielinksniai) taip pat gali būti siejami su atitinkamais sanskritu žodžiais. Keletą kartų tekstuose pasitaikantis prielinksnis *paro* „per, po“, plg. *dykchies paro tilvizaro* paž.: „(tu) matai per televizorių“ (Zeltakiri 90) sietinas su sanskritu *paras* „už, virš, per“ (MW 1899: 589, KEWA 1963: 818), o kituose pasakojimuose paliudytas *upre* „virš, aukštyn, aukštai“ taip pat galėtų būti susietas su sanskritu *upari* „virš, aukštai“ (MW 1899: 205, KEWA 1956: 106).

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad visi aukščiau pateikti pavyzdžiai leidžia nesunkiai ir be didesnių rekonstrukcijų nustatyti šiandien aktyviai vartojamos *litóvska romá* leksikos sąsajas su sanskritu ir vedų kalba, t. y. su seniausiuoju indoarijų kalbų raidos periodu. Šie pavyzdžiai randami bemaž visų kalbos dalių žodyne. Žemiau pateiksiu keletą pavyzdžių, kurių sąsajos su sanskritu atsiskleidžia atlikus minimalias lingvistines rekonstrukcijas. Dauguma šių žodžių atspindi pakitimus, kurie būdingi naujosioms indoarijų kalboms. Tokių pavyzdžių tyrinėtoje Archyvo medžiagoje yra gana daug ir jie taip pat yra pakankamai iliustratyvūs.

Romų šeima prie tradicinės šatros (palapinės) Alytuje.
Apie 1930 m. Fotografija saugoma Antano Žmuidzi-
navičiaus kūrinių ir rinkinių muziejuje.

Tekstuose du kartus paminėtas žemės pavadinimas *phuv*, plg. *phuv sys* „buvo žemė“, vns. V. (Adeliakiri 76), *ni atličiaca phujate* „(kad) nesiskirtų nuo žemės“ (Zeltakiri 92) vns. Vt. abliatyvo reikšmė. Šis romų daiktavardis nesunkiai susiejamas su skr. *bhū* „žemė“, indoarijų kalbų skardžiųjų aspi-ruotųjų priebalsių suduslėjimas yra būdingas dardų ir romų kalboms, plg. Bubenik 2003: 208.

Tyrinėtoje Archyvo medžiagoje dažnai sutinkamas vandens pavadinimas *pani* vartojamas ir šiuolaikinėje hindi kalboje (*pānī*, plg. McGregor 1993: 622), taigi, jau yra naujųjų indoarijų kalbų inovacija. Etimologiškai jis siejamas su skr. reikiamybės dalyviu *pānīya* „gertinas“ nuo veiksmazodžio *pā* „gerti“ (MW 1899: 613, plg. ir T: 8082). Naujosiose indoarijų kalbose, tarp jų ir romų dialektuose, kamienas buvo redukuotas iki dviejų skiemenų.

Pateikėja Sofija¹⁰ savo pasakojime mini „žuvį“ *mačhies* (vns. G) ir „žuvis“ *mačhien* (dgs. G.). Žuvies pavadinimas romų kalboje sietinas su skr. *matsya* „žuvis“ (MW 1899: 776). Romų kalboje regimą fonetinio žodžio pavidalo pakitimą paliudija ir kitos naujosios indoarijų kalbos, plg. nepaliečių *māchā* „žuvis“.

Archyve keletą kartų pavartotas daiktavardis *berš* „metai“ sietinas su sanskrito kalendorinių metų pavadinimu *varṣa* „liūtis, liūčių periodas, metai“ (MW 1899: 926, KEWA 1976: 160, plg. ir Ослон, Кожанов 2021: 100). Dėl sanskrito rašyboje vartojamo devanāgarī rašto ypatumų, rankraščiuose dažnai buvo supainiojama *v* ir *b* rašyba, todėl žodyne net yra atsiradę tą pačią reikšmę turinčių žodžių poros, plg. ir hindi *baras* „metai“ (McGregor 1993: 709). Sanskrito leksika atskleidžia, kad metai Indijoje buvo matuojami išgyventais musoninių liūčių periodais. Lietuvoje gyvenantys romai išsaugojo šį žodį savo kalboje, nors čia tokio gamtos reiškinių neturime ir

¹⁰ Su Sofijos istorija galite susipažinti čia: <https://soundcloud.com/romu-archyvas/romu-gimines-hopai-braziai-fliukai-lengai-bokchale-gilbutai>.

Vyras stato šatrą (palapinę). XX a. 3-4 deš. Tikslī lokacija nėra žinoma. Fotografija saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

metus skaičiuojame pagal kitus kriterijus.

Pasakojimuose sutinkami žodžiai, kurių sąsajos su sanskritu ir indoarijų kalbų leksika dar turėtų būti patyrinėtos, todėl šioje apžvalgoje galėčiau tik daryti prielaidą, kad tokios sąsajos yra galimos. Iš tokių žodžių paminėčiau bemaž visų pateikėjų vartojamą žodį *but* „daug“, kuris galėtų būti redukuota forma iš žodžio *bahut* „daug“, plačiai vartojamo šiuolaikinėje hindi kalboje (McGregor 1991: 716). Hindi *bahut* kildinamas iš skr. daiktavardžio *bahutva* „daugybė, dauguma“ (plg. Ослон, Кожанов 2021: 137), kuris pats yra priesagos *-tva* vedinys iš skr. būdvardžio *bahu* „daug“ (lietuvių kalboje tai prieveiksmis, sanskrite – būdvardis). Taip pat reiktų patyrinti, ar Archyve paliudytas ir daugelio pateikėjų vartojamas pažymimasis įvardis *saro* „visas“ galėtų būti siejamas su tos pačios reikšmės sanskrito įvardžiu *sarva* (plg. KEWA 1976: 446). Tokių tyrinėtinių leksemų tekstuose yra ir daugiau.

Apibendrinant, reiktų pasakyti, kad ši indoarijų kalbų leksikos, paliudytos 2021 m. surinktame Lietuvos romų pasakojimų archyve, apžvalga toli gražu nepateikia pilnos indoarijų kalbų paveldo *litóvska romá* kalboje panoramos. Mano tikslas buvo nubrėžti tam tikrą tyrinėjimų perspektyvą, aš labai tikiuosi kad šis prasmingas darbas bus tęsiamas. Tam, žinoma, reiktų surinkti ir gausesnę medžiagą, ir patyrinti ne vien leksines sąsajas. Manau, kad indoarijų kalboms būdingų bruožų būtų galima rasti tiek fonetiniame, tiek morfologiniame, tiek ir sintaksės lygmenyje. Net ir palyginti negausi iki šiol iššifruota ir transkribuota Archyvo medžiaga akivaizdžiai liudija, kad per daugiau nei tūkstantmetį trunkančias klajones romai išsaugojo gyvą savo senosios kalbos branduolį ir lingvistines sąsajas, atvedančias tyrinėtoją prie seniausių indoarijų kalbos klotų ar netgi siekiančias ideoeuropietiškas šaknis.

Lietuvos kariuomenės kariškiai, Aukštųjų karo technikos kursų kursantai, nusifotografavę kartu su sutiktais romais. Akimirka įamžinta 1926 m. birželio 26 dieną. Fotografija saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve.

Literatūra:

Beinortienė 2011 – Beinortienė, Vida 2011. *Romų kalba = Romani čhib*. Panevėžys: Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras.

Bloch 1965 – Bloch, Jules 1965. *Indo-Aryan. From the Vedas to Modern Times*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.

Bubenik 2003 – Bubenik, Vit 2003. *Prākritis and Apabhraṃśā* // Cardona, George & Jain, Dhanesh (editors) 2003. *The Indo-Aryan Languages*. London: Routledge.

KEWA 1956 – Mayrhofer, Manfred 1956. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen = A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. Band I. A-TH. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

KEWA 1963 – Mayrhofer, Manfred 1963. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen = A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. Band II. D-M. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

KEWA 1976 – Mayrhofer, Manfred 1976. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen = A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. Band III. Y-H. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

McGregor 1993 – McGregor, R.S. 1993. *The Oxford Hindi-English Dictionary*. Oxford, Delhi: Oxford University Press.

MW 1899 – Monier-Williams, Monier 1899. *A Sanskrit – English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

T – Turner, R. L. (Ralph Lilley), Sir 1962-1966. *A comparative dictionary of Indo-Aryan languages*. London: Oxford University Press. Interneto prieiga: <https://dsal.uchicago.edu/dictionaries/soas/> Žiūrėta: 2022-01-17.

Vidūnas 2016 – Vidūnas, Vytis 2016. *Sanskrit-Lithuanian String = Sanskrito-lietuvių vėrinys: Comparative Sanskrit-Lithuanian Dictionary*. Vilnius: Lithuanian Language Institute.

Ослон, Кожанов 2021 – Ослон, М. В., Кожанов, К. А. 2021 (черновик). *Этимологический словарь цыганского языка (общецыганская лексика)*. Interneto prieiga: <https://rromanes.org/pub/%D0%AD%D0%A1%D0%A6%D0%AF.pdf?fbclid=IwAR3CAiJ-jNt10vKrWK25XJ3oEv1eT-04AY-SenzlwJJBS687lery9q9ncjql> Žiūrėta: 2022-01-17.

Istorinis ir kultūrinis Lietuvos romų kontekstas

Aušra Simoniukštytė

/ Vilniaus kolegijos Pedagogikos fakultetas, Vilnius

Goplas Michailovskis

/ Centrinis Europos universitetas, Budapeštas

Agnieška Avin

/ VDU Socialinės antropologijos centras, Vilnius

Lietuvos romų sakinės istorijos archyve pateikiama 11 Lietuvos romų pasakojimų¹. Jie labai skirtingi, skirtinga tematika, apimantys skirtingus praeito amžiaus istorinius laikotarpius. Tai – labai svarbūs liudijimai, leidžiantys pamatyti XX a. Lietuvos istoriją iš romų perspektyvos. Negalima neįvertinti tokios perspektyvos reikšmingumo. Pirmiausia todėl, kad daugiaperspektyvės, daugiabalsės istorijos atsiradimas žymi slinktį į daugiakultūrę, labiau pilietišką, labiau demokratinę ir įvairiems iššūkiams labiau atsparią

¹ Šiame leidinyje pateikiamos atrinktos šešių Lietuvos romų istorijos. Visus 11 pasakojimų galite perskaityti ir išgirsti čia: <https://soundcloud.com/romu-archyvas>.

Romų grupė gamtoje. 1934 m. Tikslī lokacija nėra žinoma. Fotografija saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

visuomenę. Kai istorinėje atmintyje atsiranda vietos įvairių grupių ir ilgą laiką negirdimų mažumų balsams, papildantiems dominuojančius istorinius naratyvus, o kartais net jiems prieštaraujančius, visuomenės istorinė sąmonė ir ja grįsta kultūrinė tapatybė ne skaldo, o vienija jos narius. Be to, bendrame mūsų šalies istorijos naratyve trūksta pačių romų balsų, tad sakinės istorijos pasakojimai užpildo šią spragą, tapdami nepamainomu ne tik lingvistiniu, bet ir istoriniu romų istorijos Lietuvoje šaltiniu.

Siekiant adekvačiai suprasti romų istorijas ir kolektyvinę bei individualią informantų atmintį, būtina atsižvelgti į socialinį bei kultūrinį kontekstą. Ne tik to laiko, apie kurį pasakojama, bet ir dabarties, kada ši istorija yra užrašyta.

Šiam leidiniui parinkose istorijose didžiausias dėmesys yra skiriamas II pasaulinio karo metams. Tada Lietuvos romus ištiko katastrofa – masinis nacių vykdomas romų naikinimas, kuris tarptautinio romų judėjimo kontekste yra vadinamas *Samudaripen* arba *Pharrajimos*. Taip pat galime sužinoti apie gyvenimą sovietmečiu, klajojimo laikotarpį, Kirtimų romų gyvenvietę, apie romų buitį, tradicinius valgius, tikėjimą. Bandant rekonstruoti ankstesnę romų istoriją Lietuvoje, tenka kliautis istoriniais tyrinėjimais, kurie, deja, nėra pakankamai išsamūs.

Romai yra pati didžiausia etninė mažuma Europoje, kurią sudaro apie 10–12 mln. žmonių. XIX a. atsiradus lyginamosios kalbotyros mokslui buvo galutinai įrodytas romų ir indoarijų kalbų panašumas. Šiandien lingvistiniai, istoriniai ir genetiniai tyrimai patvirtina, kad istorinė romų tėvynė yra Indija.

Lietuvos romų grupė, kurios dialektu buvo įrašytos šiame Archyve pateikiamos istorijos, save vadina *litóvska romá* t. y. Lietuvos romais. Tai yra seniausia mūsų teritorijoje gyvenanti etninė romų subgrupė. Be jų, Lietuvoje

↑
Akimirka iš romų taboro. 1934 m. Tikslī lokacija nėra žinoma. Fotografija saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.

gyvena kotliarai², atvykę į šalį po II pasaulinio karo iš Rusijos, ir *lotfítka romá*, t. y. Latvijos romai.

Nėra tiksliai žinoma, kada pirmieji romai atkeliavo į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK). XVI a. pirmos pusės dokumentai leidžia teigti, kaip romai gyveno LDK teritorijoje. Buvo skiriamos dvi grupės – vadinamieji sėslūs, bajorų žemėse ir miestuose įsikūrę romai, bei „klajokliai“, dažnai pasirodantys mugėse ir turguose. Sėsliai gyvenantys amatininkai, prekyautojai, arklių prižiūrėtojai, tarnai ir žemdirbiai teismų buvo traktuojami kaip „savi“ žmonės, o ne kaip svetimi klajojantys ateiviai, kurių galbūt tuo laiku vis daugiau ėmė atvykti į šalį (Mróz 2016). Dichotomiška valdžios politika klajoklių ir sėsliai gyvenančių romų atžvilgiu atsispindi ir Antrajame (1566 m.) bei Trečiajame Lietuvos Statutuose (1588 m.), kurie ultimatyviai ragino romus liautis klajoti, arba, priešingu atveju, grasino juos išvyti iš šalies (Simoniukštytė 2007).

Romų integraciją į LDK visuomenę netiesiogiai liudija XVII a. LDK dokumentuose minimi turtingais miestiečiais, miestų merais, smulkaisiais bajorais tapę LDK romai. Anot Mrózo (2016), LDK egzistavo didelės romų bendruomenės ir nemažai romų gyveno sėsliai.

² Kotliarai (kitose šalyse taip pat vadinami kelderarai, kelderasai) – romų etninė grupė, kuri, kontaktuodama su rumuniškai kalbančiomis populiacijomis, susiformavo pietrytinėje Europoje (tikriausiai Banate). Istoriskai kelderarai vyrai buvo alavuotojai, katilų gamintojai ir kalviai, o moterys – būrėjos. Po kelių 1860-ųjų metų reformų (pvz., po Valakijoje ir Moldavijoje galutinai panaikintos vergovės, o Austrijoje-Vengrijoje 1865 m. paliekantiems šalį atšauktos pasų kontrolė) iš šių šalių prasidėjo masinė romų migracija. Viena judėjimo kryptis buvo Rusijos imperija, kurioje tuo metu sparčiai vyko industrializacija. Į Rusijos imperiją dauguma kotliarų pateko 19 a. pabaigoje ir 20 a. pradžioje iš skirtingų vietų – Austrijos-Vengrijos, Rumunijos, Serbijos ir Graikijos – ir skirtingais keliais – per Besarabiją, Ukrainą ir Lenkiją (žr. Черных 2018). Vėliau jau iš Rusijos imperijos kotliarai keliavo toliau, pvz., į Švediją, Lotynų Ameriką ir t. t. Šiuo metu Lietuvoje gyvenančių kotliarų tėvai ir seneliai į Lietuvą pateko po Antrojo pasaulinio karo iš Rusijos. Kai kurios kotliarų šeimos teigia atvykusios į Lietuvą iš Besarabijos.

Vieno iš Archyvo informantų Mykolo tėvo Mykolo Tumarevičiaus registro išrašas. Dokumente nurodyta informacija apie karinės prievolės atlikimą 1938–1940 m. Dokumentas iš Mykolo šeimos archyvo.

1	Pavardė, vardas ir tėvo vardas	Tumarevičius Mykolas sūn. Juozas	Eilės Nr.
2	Gimimo metai, mėnuo ir diena	1917 m. birželio mėn.	
3	Kilimo vieta	Utanos ap. Anykščių val. IX miest.	
4	Paskutinioji gyvenamoji vieta	Utenos ap. Šilainių km. Utanos val. IX ap.	
5	Tikybė	R. katalikės	
6	Tautybė	Lietuvis	
7	Verslas	Žemdirbys	
8	Ypatingos žymės (Atitinkamus žodžius pabraukti)	Ūgis: (labai žemas, vidutinis, aukštas, labai aukštas) Veidas: (apvalus, pailgas, rūpūtas, spuogotas, lašuotas) Akyt: (melnyne, pilkos, žydrios, rudos, juodos) Nosis: (maža, vidutinė, stora, siaura, plati, kuprota, tiesi, buka, smaili, priplota, riesta) Barzda ir ūsai: (skurami, auginami) Plaukai: (geltoni, balti, žili, švelniai gelvi, tamstai gelvi, rudi, juodai, ilg.) Sakosi: (dėdimo nebaudtas)	
9	Ar buvo anksčiau teismo bei adm. organų baustas; jei buvo, tai kieno, kada ir už ką		
10	Seimos padėtis ir sudėtis bei šeimos narių gyv. vietos	Nevedęs: Tėvas Juozas - 60 mt. am. gyv. Utanoje Motyna - ten pat Brolis - Aleksas - gyv. naštinoma, Jonas - gyv. prie motynos Utanoje Lukošas - gyv. prie motynos " " "	
11	Karinės prievolės atlikimas	Karūmenėje tarnavo nuo 1938 mt. iki 1940 V. mėn. 10 d.	
12	Mokslo cenzas	pradž. mokykl. 2 kl.	
13	Kitos žinios	Rūko.	

Lietuvos centrinis valstybės archyvas
424 Ap. 1 B. 256 L. 10/3

Po Lenkijos–Lietuvos valstybės žlugimo didžioji šalies dalis atiteko Rusijai. 1799 m. Rusijos imperatorius Pavelas I išleido įsaką, pagal kurį buvusioje Abejų Tautų Respublikoje (ATR) įsigaliojo Rusijoje jau nuo 1783 m. veikiantis Senato dekretas, Lietuvoje iki tol gyvenusius romus paverčiantis Rusijos imperijos valstybiniais valstiečiais su visomis šį statusą atitinkančiomis prievolėmis (Shaidurov 2017). Matyt, priverstinės sedentarizacijos ir asimiliacijos politika nebuvo visiškai įgyvendinta, nes 1800 m. ir 1811 m. Senatas leidžia pakartotinius įsakus, kuriais liepiama užregistruoti visus šalyje gyvenančius romus. „Čigonų priežiūra“ 1810 m. įsaku pavesta rūpintis naujai įkurtai Policijos ministerijai (Keppen (sud.) 1861, Crowe 1996).

Apskritai, per visą XIX a. ryškėja carinės valdžios tendencija didinti represijas romų atžvilgiu. 1809 m. buvo numatyta perkelti romus į miestus, skatinant juos užsiimti jiems įprasta veikla – prekyba bei amatais, tačiau dėl pernelyg padidėjusios tokių paslaugų pasiūlos ši pastanga galėjo baigtis dar didesniu romų nuskurdinimu. Laimei, praktikoje tokia politika niekada nebuvo įgyvendinta (Shaidurov 2017). 1842 m. spalio 7 d. Senato sprendimas įgaliojo vidaus reikalų ministrą taikyti registruotiems romams, kurie nenustojo klajoti, administracines nuobaudas, tarp jų numatant net ir tremtį į Sibirą. Tačiau 1846 m. Valstybės tarybos posėdžio protokole pažymima, kad „klajojantys čigonai vis tiek nesiliauja rodytis įvairiose gubernijose, vadinami save Lenkijos ir Prūsijos vietiniais gyventojais“ (ten pat: 32). Vėlesni įsakai dar labiau griežtino bausmes klajojantiems romams. Nepaisant visų šių pastangų kontroliuoti ir sedentarizuoti romus, statistiniai to meto duomenys rodo, kad tik nedaugelis romų šeimų perėjo prie sėslaus gyvenimo. Didžioji dauguma tuometinėje Lietuvos teritorijoje gyvenusių romų, numanoma, tęsė klajoklišką ar pusiau klajoklišką gyvenimo būdą per visą XIX a. ir XX a. pradžią.

Pirmojo visuotinio 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje, be Vilniaus krašto, gyveno 284 romai. Šis skaičius atspindi tuo metu sėsliai gyvenusius ir / ar gyvenamąją vietą deklaravusius romus. Pasak tarpukario

romų istorijos ir kultūros tyrinėtojo Izidoriaus Kisino, tarpukariu romai turėjo galimybę gauti lietuviškus pasus ir tapti visateisiais piliečiais. Vienintelis apribojimas – romai privalėjo gyventi tų valsčių ribose, kur buvo prirašyti (Toleikis 2005). Žinoma, kad romai taip pat tarnavo tarpukario Lietuvos kariuomenėje. Mykolas, vienas Archyvo informantų, pasakoja apie savo tėvo tarnybą 1938–1940 m. Ryšių kuopoje Ukmergės apskrityje (vėliau Vilniuje) – šį liudijimą patvirtina išlikę šeimos dokumentai.

II pasaulinis karas tapo tikra katastrofa Lietuvos romų bendruomenei. Tyrinėtojai negali tiksliai pasakyti, kiek Lietuvos romų buvo nužudyta, išvežta į priverčiamojo darbo arba mirties stovyklas nacių okupacijos metais. Pirmiausia todėl, kad nėra žinomas tikslus prieškario romų skaičius Lietuvoje. Ne visos žudynės buvo detalios registruojamos, išliko ne visi dokumentai, o išlikusiuose nebūtinai minima aukų tautybė, todėl galima tik spėti, kad po nacių taikyta kategorija „asocialūs elementai“ slepiasi persekiojami romai (Bubnys 2014). Dėl šių priežasčių pačių romų atsiminimai reikšmingai papildo trūkstamus istorinius šaltinius. Remiantis Vytauto Toleikio (2015), Vidos Beinortienės (2016), Aušros Simoniukšytės (2007) surinktais romų liudijimais bei šiame archyve publikuojamais pasakojimais galima neabejotinai teigti, kad romai yra viena iš labiausiai per II pasaulinį karą nukentėjusių etninių bendruomenių Lietuvoje. Numanoma, kad karo metais buvo nužudyti mažiausiai 500 romų tautybės asmenų, t. y. kas trečias Lietuvos romas.

Dėl nepakankamų duomenų galima tik apytikriai išskirti romų persekiojimo Lietuvoje etapus. Vilniaus krašto romai mini mobilių nacių naikinimo būrių, vadinamųjų *Einsatzgruppen*, karo pradžioje ir vėliau vykdytus romų šeimų žudymus tose vietose, kuriose romai apsistodavo (Bartash 2017, Bubnys 2020). Greičiausiai po 1942 m. sausio 12 d. Rytų krašto SS ir policijos vado Jedicke nurodymo „su klajojančiais krašte čigonais <...> elgtis kaip su žydais“ (Toleikis 2005: 59) pasklidus gandui, kad persekiojami tik pastovios gyvenamosios vietos neturintys ir nedirbantys romai, jie „baimin-

damiesi dėl savo gyvybių“ pradėjo slapstyti miškuose arba pas ūkininkus, arba stengdavosi susirasti namus ir įsidarbinti. Skirtingos išlygos klajojančių ir sėsliai gyvenusių romų atžvilgiu galėjo būti viena iš centralizuotos naikinimo politikos praktikų, kad romai būtų dokumentuojami ir vėliau sistemškai persekiojami.

Sėslus gyvenimas ir darbas kurį laiką padėjo romams išvengti priskyrimo „asocialių asmenų“ kategorijai, tačiau neišgelbėjo nuo tolesnių represijų, prie kurių, romų liudijimu, yra prisidėję ir vietiniai gyventojai. Naciai romus vežė į stovyklas darbams Lietuvoje, Prancūzijoje, Vokietijoje – nėra žinoma, kiek jų ten žuvo (Bubnys 2020). Priverstinis darbas nacistinėje Vokietijoje minimas ir Archyve publikuojamame Adelės pasakojime. Netinkami darbui romai buvo šaudomi Pravieniškių priverčiamojo darbo stovykloje (Simoniukšytė 2007). 1944 m. kovo pabaigoje 87 romų tautybės žmonės nužudyti Paneriuose. Spėjama, kad iš viso Paneriuose buvo nužudyta iki šimto Lietuvos romų (Latvytė 2020).

Persekiojimų išsekinti Lietuvos romai su viltimi pasitiko sovietų kariuomenę. Skirtingas daugumos romų ir lietuvių sovietų okupacinės kariuomenės ir pačios okupacijos traktavimas, vietinių kolaborantų dalyvavimas nacistiniuose romų persekiojimuose (Jutelytė (sud.) 2020), viešojoje erdvėje nutylimas romų genocidas dar labiau padidino karo metu atsiradusį atotrūkį tarp šių dviejų bendruomenių. Šis atotrūkis galėjo būti viena iš priežasčių, lėmusių sovietmečiu vykusią tam tikrą Lietuvos romų kultūros rusifikaciją, pastebimą ir Archyve pateikiamų romų pasakojimų kalboje, kurioje daug skolinių iš rusų kalbos.

Sovietmečiu atsirado Kirtimų romų gyvenvietė. Gyvenvietės pradžią greičiausiai galima sieti su po karo iš Pietryčių Europos, per Rusiją, į Lietuvą atvykusia romų kotliarų grupe, kuri apsigyveno Kirtimuose ir gamino katilus vietiniams kolchozams. Būtent jiems buvo pastatytas garsusis barakas Dariaus ir Girėno gatvėje – vienintelis legalus statinys Kirtimų romų

Регистрационный лист
 На основании регистрации в СББ №154
 доз. в учреждении в населенном пункте в СББ №154

Полное имя, отчество
 Фрицманский Иосиф Ёгорович

Год и место рождения 1918. Ковенская обл. Валковичский р-н
 Ставок.

Учредительное место
 образование не грамотный
 специальность не имеет

Последнее постоянное местожительство во время войны
 в СББ/доз. Валковичский район Ковенская обл. Валковичский р-н село Кибарты занимался единоличным сельским
 хозяйством до ареста, во время ареста занимался тем же и работал так же
 хозяйством.

Арестован ли в ВКР/СББ или в НКВД?
 Кибарты и т.д.

Кем и когда арестован на территории другого государства?
 20 августа 1944 г. был немцами вывезен на работу в гор. Цвиккау.

Подвергался ли арестам, задержкам, допросам, штрафам и со-
 штрафам немцами в какой-либо стране? Когда, где, за что?
 Арестам, задержкам, допросам и штрафам не подвергался.

Содержался ли в следственных учреждениях и стоишь
 след? (указать наименование лагеря, адреса)
 В следственном учреждении не содержался.
 с января 1945 г. работал на Цементном заводе гор. Цвиккау в качестве рабочего
 по 17 мая 1945 г. до освобождения американцами.

11. Прислуживал ли службу в немецкой армии, полиции, службе
 безопасности, военных частях, административных учреждениях
 создаваемых противником? Служил ли в немецких учреждениях
 предприятий, организациях каких-либо видов?
 В немецкой армии, полиции, службе безопасности, военных частях,
 административных учреждениях не прислуживал и в немецких учреждениях,
 предприятиях и организациях не работал.

12. Какие документы документированы при регистрации?
 1) немецкая карточка за № 2093 2) немецкая карточка за № 212 / 07469
 3) удостоверение немцев за № 144

13. Где проживал? Какие родственники, кто и когда?
 гор. Опельн в СББ № 154 отец Фрицманский Ёгор Ёгорович 1882 г. мать Фрицманская Анна
 Ивонковна 1815 г. сестра Адольфина Анна Ёгоровна 1926 г. сестра Фрицманская Агдона Ёгоровна
 1932 г., сестра Фрицманская Агдона Ёгоровна 1934 г., Фрицманская Мария Ёгоровна 1938 г.

14. Куда следует на постоянное местожительство?
 Ковенская обл. Валковичский р-н село Кибарты

Гражданские данные свои сведения подтверждает: X X X
 Регистрационный лист заполнен в Цвиккау.
 Совет административный местный председатель
 районный начальник полиции НКВД СССР. [подпись]

Удостоверение о направлении на
 постоянное местожительство по месту: X X I.

Убыл из СББ № 54 30 июля 1946 г.

Vienos iš Archyvo informančių Adelės brolio Juozo
 Brižinsko, vadinto Dramblio, registracijos lapas,
 sugrįžus iš Vokietijos darbo stovyklos. Į nacistinę
 Vokietiją buvo išvežtas rugpjūčio 20 d. 1944 m. →

↑ Iki išlaisvinimo dirbo plytų fabrike Cvikau mieste,
 Saksonijoje. Yra išlikęs ir Juozo žmonos Magdalenos
 registracijos lapas. Dokumentai saugomi Lietuvos
 ypatingajame archyve.

gyvenvietėje, kurią romai ir kiti vietiniai gyventojai vadino *Parubanka*³. Po 1956 m. privalomą romų sedentarizaciją paskelbusio SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako „Dėl valkataujančių čigonų įtraukimo į darbą“, prie kotliarų pradėjo šlietis ir gyvenvietėje įsikūrė Lietuvos romai (*litóvska romá*), kurie ten ėmė statyti namus.

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse, pagal 1989 m. gyventojų surašymo duomenis, šalyje gyveno 2718 romų tautybės asmenų. Pagal oficialius duomenis per paskutinį Nepriklausomybės trisdešimtmetį romų bendruomenė tolygiai mažėja. 2001 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 2571 romai, o 2011 m. – jau tik 2115 romai. Įdomus sociologinis faktas, kad romų bendruomenė yra žymiai jaunesnė už bendrą šalies vidurkį – net 49 proc. visų romų tautybės žmonių sudaro vaikai ir jaunimas iki 20 metų, kai tarp bendro Lietuvos gyventojų skaičiaus vaikų ir jaunimo (0–19 metų) yra 22 proc. Palyginti su 2001 m. visuotiniu gyventojų ir būstų surašymu, vaikų ir jaunimo dalis romų grupėje išaugo keliais procentais, kai visoje Lietuvoje stebimas bendras visuomenės senėjimas. Nepaisant šių demografinių duomenų, romų bendruomenės mažėjimui didelę įtaką daro masinė emigracija į užsienį. Pirmoji migracijos banga prasidėjo dar 90-aisiais, kuri suintensyvėjo Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą. Šiandien sunku surasti šeimą, kuri neturėtų artimųjų gyvenančių Vakarų Europoje. Dėl vis dar sunkios socioekonominės padėties ir vyraujančios diskriminacijos, daugelis romų nusprendžia persikelti pas Jungtinėje Karalystėje ar kitose Vakarų Europos šalyse gyvenančius giminaičius. Antropologiniai tyrimai parodo, kad užsienyje romai užsitikrina geresnio gyvenimo standartus, įgyja išsilavinimą, sėkmingai integruojasi į darbo rinką (Avin, rengiama spaudai).

³ Kirtimai anksčiau buvo kaimelis, įsikūręs miško kirtimuose, nuo kurių ir gavo savo vardą. Pirmojo pasaulinio karo metu vietovė buvo pradėta naudoti aerodromo reikalams. Lietuvių kalbininkas Jonas Jurkštas teigia, kad Kirtimų pavadinimas gali būti atsiradęs 19 a. pabaigoje arba 20 a. pradžioje, ir kildina jį iš lenkiškojo Porubanek (Kirtimai).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, įvyko svarbi politinė, socialinė ir ekonominė visuomenės transformacija. Lietuvos romai pradėjo po truputį mobilizuotis ir dalyvauti pilietiniame visuomenės gyvenime. 1992 m. buvo įkurta pirmoji romų organizacija „Lietuvos čigonų bendrija.“ Nevyriausybinė organizacija „Romano džijipe“ (vert. romų gyvenimas) įsikūrė 1995 m. su padaliniais Kaune, Ukmergėje ir Panevėžyje. Organizacija „Romano divis“ (vert. romų diena) Pasvalyje pradėjo veikti 1997 m., tuo pačiu metu buvo įkurta ir dar viena romų organizacija „Čigonų laužas.“ Per 30 nepriklausomybės metų Lietuvoje įsiregistravo 11 romų bendruomenę atstovaujančių organizacijų, iš kurių šiuo metu aktyviausios yra Romų visuomenės centras ir Lietuvos romų bendruomenė, įsikūrusios Vilniuje, bei Romų integracijos centras Šiauliuose. Pastaruoju metu romų bendruomenės lyderiai aktyviai įsitraukia į visuomeninę ir kultūrinę veiklą, bendrauja su žiniasklaida ir politikais, tampa „geraisiais pavyzdžiais“, kurių ilgą laiką trūko viešumoje. 2020 m. buvo įkurtas pirmasis Lietuvoje romų restoranas „Gypsy Lounge and Grill“. Taip pat kelerius metus iš eilės yra organizuojami romų kultūros festivaliai, tokie kaip „GypsyFEST“ Vilniuje ir „Tamburinas“ Šiauliuose. Prieš kelerius metus Lietuvos romų bendruomenė sukūrė muzikinę pjesę „Samudaripen. Mergaitė iš vagono“, pasakojančią skaudžią romų istoriją II pasaulinio karo metu, kuri sulaukė didelio platesnės visuomenės dėmesio.

Vienu iš svarbiausių romų politinio ir visuomeninio judėjimo pasiekimų tapo 2019 m. LR Seimo sprendimu patvirtina Romų genocido atminimo diena, oficialiai įtrauka į Atmintinų dienų sąrašą ir nuo tada kasmet minima rugpjūčio 2-ąją.

Deja, pagal Etninių tyrimų instituto kasmet vykdomą visuomenės nuostatų apklausą, romai vis dar išlieka mažiausiai mėgstama ir didžiausią socialinį atstumą patiriančia grupe Lietuvoje. Šiandien vis dar egzistuojantis „anti-čigonizmas“ turi galias istorines šaknis, kurios yra įaugusios į visuomenės nuostatas. Ši sąvoka nusako baimės jausmą, neapykantą, nukreiptą prieš

romų bendruomenę. Dauguma stereotipų yra retai kvestionuojami, jie formuoja mūsų pažiūras, kurios dažniausiai daro poveikį ir mūsų veiksams.

Šis *Lietuvos romų sakytinės istorijos archyvas* yra vienas iš būdų mažinti stereotipus romų atžvilgiu, skatinti tarpusavio pažinimą ir romų bendruomenės įgalinimą per savęs reprezentavimą. Sukuria erdvę, kurioje romai pagaliau gali patys pasakoti savo istorijas ir būti išgirsti.

Literatūra:

Avin A. 2022. Imagining 'lutshaja zhiz': Participation of Vilnius Roma in Transnational (Im) mobility. Rengiama spaudai.

Bartash V. 2017. Family Memories of Roma as Sources for Holocaust Studies Insights from the Belarusian-Lithuanian Border // S:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation. 2, 4–17.

Beinortienė V., Tumasonytė D. 2016. Panevėžio romų kančių keliai 1941–1945 m. Panevėžys: VšĮ Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“.

Bubnys A. 2020, Romų persekiojimas Lietuvoje // Jutelytė A. (sud.). Užmirštas genocidas:

Lietuvos romai nacių okupacijos metais. Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie LRV, 25–43.

Bubnys A. 2014. Nežydų tautybės gyventojų kalinimas nacistiniuose kalėjimuose ir priverčiamojo darbo stovyklose Lietuvos generalinėje srityje (1941–1944). Rankraštis. El. nuoroda: shorturl.at/adzFU [nuoroda tikrinta 2021-12-08].

Черных А. В. 2019. Цыгане-кэлдэрары в России во второй половине XIX – начале XX в. // Вестник Пермского Университета. История, 40(1), 138–148.

Crowe D. M. 1996. A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia. New York: St.Martin's Griffin.

Jutelytė A. (sud.). 2020. Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais. Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie LRV.

Keppen P. (sud.). 1861. Chronologičeskij ukazatel' materialov dlia istorii inorodcev Evropejskoj Rossii. Sankt Peterburg, 483–484.

Latvytė N. 2020. Paneriai – didžiausia aukų sušaudymo vieta Lietuvoje. // Jutelytė A. (sud.). Užmirštas genocidas: Lietuvos romai nacių okupacijos metais. Vilnius: Tautinių mažumų departamentas prie LRV, p. 44–55.

Mróz L. 2016. Roma – Gypsy Presence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: 15th – 18th centuries. Budapest: Central European University Press.

Salys A., Kisinas I. 1936. Čigonai. Kaunas: Akc. b-vės „Varpas“ spaustuvė.

Shaidurov V. N. 2017. Gypsies in the Russian Empire (during the 18th and first half of the 19th century) // Population Processes. 2(1), 25–26.

Simoniukštytė A. 2007. Lietuvos romai: tarp istorijos ir atminties // Lietuvos etnologija. 6(15), 123–154.

Simoniukštytė A. 2021. Narrating the Past – Lithuanian Roma's memory of WW II. Rankraštis.

Toleikis V. 2005. Lietuvos čigonai nacių okupacijos metais. // Dieckmann C., Toleikis V., Zizas R. (sud.) Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje 1941–1944. Vilnius: Margi Raštai.

II

Šiame skyriuje pristatomos šešios Lietuvos romų istorijos, apimančios prisiminimus apie Antrojo pasaulinio karo patirtus baisumus, klajojimo laikotarpį, tradicinius romų patiekalus ir kt. Visos istorijos pateikiamos romų ir lietuvių kalbomis, kurias galima išgirsti nuskaičius QR kodą.

Horuma ando nacystengiri Giermanija; syr dad romen spasindia meribnaste

Adeliakiri istorija / Kibarty

A: Samas ande Giermanija vilydžine, mīro čhāvo, per da vojna sys. Samas ande Giermanija vilydžine, ne da daj, a čhāve būt, čhāve, mro čh... mre pšala būt jačle daj ande Litva. A me dādesa jačjom, e daj, o dat, švagro sys mande, pchenia sys romadýne, bōri sys uže dādeste, isys. Vitradyne men o niemcy, tradyne duredyr ande ch... ando chor, ne doj tradyne men ande do niemcy..., mīro čhāvo, kaj sys, kaj lidžianas manušen avri. Ande do

Sunkumai nacistinėje Vokietijoje; kaip tėtis romus nuo mirties išgelbėjo

Adelės istorija / Kybartai

A: Karo metu buvome Vokietijon išvežti, sūneli... Lietuvoje liko daug mano brolių, o mes – mama, sesės vyras, sesės, kurios jau buvo sukūrusios šeimas, ir brolio žmona, aš su savo tėčiu, toli į gilumą, ten, kur visus veždavo, buvome išvežti... Saksonijon, jei esi girdėjęs, netoli Berlyno, apie šimtas varstų. Mano jaunesnį brolių karan rusai, o jauniausiąjį vokiečiai paėmė. Vyresnis grįžo namo, tačiau jo jau nėra gyvųjų tarpe, o jaunesnįjį nušovė, tą sužino-

Saksonija, jesli šundian dava. Ne ame na dur samas Bierlinoste šel viorsty, Bierlinoste samas. Ne to doj kana kodo ternes, mre pšales, sys podlyji o chalade, podlyne, a najternedyr pšales podlyne niemci, ande vojna. O pšal do pchuredyr javja kchière, ne jov meji uže sy, jov meji. A do ternedyr pšalores karje dýne pe vojna, karje dýne les, ne leste sys... vopšem pal sári vojna syr pšegija, odbičchade dādeskie zvieš', so jov ande dasavo de... šteto sy chasiovi. Papirja do čchāveskre, sāro sy bičch..., so jov chasija ko Bierlino, chasija. Ame jačjam džide, mande pšal sys, kchardia les... kcharde les Dramblio, Drambliosa kcharnas, a leskro lav pravilno lav Juzi, Osip, a les kcharnas Drambliosa, zoralo izbit sys, ne isys. Drambliosa, manca do pšal isys, menca, a vār pšala sāre sys jačji daj, zagārudepen. Ne i švagro sys menca. To dad, me somas, najternedyr pchenori i daj. Je pcheniakro rom sys. Ame jačchi samas, i pšaleskri romny sys. Ne lende sys malien'ka čchāvore, to ame doj būty kierdiam kie doj... Men dýne kchiēra o niemcy. A palso dýne, mīro čchāvo, me tukie pchenā. Palso dýne mengie kchiēra. Ame samas poliakienca po karjedýpe. Ne, a posliem o dādeste sys o papirja, so jov sys chulaj. Halyne, mīro čchāvo, so pchenou? So chulaj jov sys. Jov delas niemcengie chabena, thūda, parnore, leste felda sys, leste gūruva sys, jov chulaj sys, mro dād. Ne i paldava, mīro čchāvo, isys... rakly javja, vertēja, dyk kana sy... Vertēja javel, značit, pšeriskirel do niemcengie odo rakiribe. Pšegindia do sāre papirja, so dava sys, so dava čiāčibe sy. To ame liedvie jačjam džide, na rozdýne men karje. O ame piervo moloste samas poliakienca, poslie men odo poliakiende odlončinde, dýne mengie kchiēra, i ame doj dživdiam ando do kchiēra. Dživdiam, būty kierdiam kie dasavi gādži ko fabriko. Lakro sys dava... lakro lav isys Šoden', Šodena, Šodena. Ne kie doja būty kierdiam, a ulica Nova štras. Nova štrasa, ame doj kierdiam būty. Doj niemcy kierde būty, i ame vmiestie kierdiam būty.

A: Dādeste leste sopstvieno kchier sys. Ne peskro maindia, peskre gren, pchuv sys leste, žyviolen rikirlas, ne vot adiakie isys, ake. A da terne to, mro čchāvo, da niemiecka da romende me doj na rozrakiravman lenca, jon doj sys otradyji, da pšenāšji sys, jon gārudepen, ne pšenāšle, odōrik

jome po karo, kai tēčiui buvo atsiūsta žinia apie brolio mirtį ir mirties vietą. Jis žuvo Berlyne, o mes likome gyvi... Su manimi buvo ir kitas mano brolis, jį Dramblio vadino, tikras jo vardas Jozifas, labai stiprus buvo... Kiti broliai liko Lietuvoje, slėpėsi. Taigi, kartu buvome: sesės vyras, aš, tėtis, jauniausioji sesė, mama, aš ir brolio žmona. Brolio šeima tuo metu turėjo, mažų vaikų.

Dirbome ten. Vokiečiai mums davė namus, bet aš tau papasakosiu, kodėl jie mums tuos namus davė. Mes su lenkais jau buvome paruošti sušaudymui, tačiau tėtis turėjo dokumentus, patvirtinančius, jog jis turėjo ūkį ir duodavo vokiečiams maisto: pieno, kiaušinių ir t. t. Jam priklausančiuose laukuose karvės ganėsi... Jis buvo ūkininkas – mano tėtis. Dėl to, kaip dabar prisime nu, atėjo vertėja ir išvertė dokumentus vokiečiams, patvirtindama, jog visa tai buvo tiesa. Tokiu būdu mes likome gyvi, nesusaudė mūsų. Iš lenkų atimtus namus paskyrė mums ir mes gyvenome ten. Taip ir gyvenome, dirbome fabrike Nova Štrasa gatvėje (vok. Neue StraÙe, liet. Naujoji Gatvė), kuris priklausė moteriai vardu Škodena. Ten ir vokiečiai, ir mes kartu dirbome.

A: Tėvas turėjo nuosavą namą, arklių, žemių, gyvulių, taip ir gyveno...

Su jaunais vokiečių romais, sūneli, aš nesusišnekėdavau. Kaip jie čia atsi rado, ar atvažiavo, ar kirto sieną, ar slapstėsi... Galiausiai pas mano tėtį jie atklydo. Šunys staiga pradėjo loti, o tėtis iš lovos pakilo ir sako: „Kas čia dabar atvyko, ko šunys loja.“ Pravėrė jis duris, išėjo laukan, uždegė lempą, o vaikai pasislėpė, manė, jog vokiečiai atėjo. Ir tada tėtis susuko: „Kas ten?“ Vokiškai klausia. Tyla. „Kas ten?“ Romų kalba kitu sykiu paklausė ir tada ateiviai suprato, kad čia gyvena romai. Na, ir užėjo jie vidun, tie romai: „Labas vakaras, dėde“, – vienas iš jų sako. Tada mano tėtis atsako: „Laba, laba, ko taip išsigandote?“ Kalbėjo vokiškai tėtis, jie rusiškai nekalbėjo. Jie sakė, kad neatsiliepė, nes manė, kad šis namas yra vokiečių, todėl bijojo būti sušaudyti. „Užeiškite“, – tėtis padaršino juos, ir jie įėjo vidun. Pavalgydino, pagirdė degtine juos tėtis ir pasakė: „Pavalgykite, išgerkite ir eikite patalan miegoti.“ Taip jie ir padarė. Dievuliau, pervargę, tik sudėjo bluostą ir iš karto užmigo su visais rūbais apsirengę. Močiutė su tėčiu paklojo jiems gerą

krugom zakr... odnāšle doj ko dād, o džukiela lŷne te bašen, o dād [*neaišku*] pir loškoste vilipindžia, pšemangi tut, ne mro dāt meji uže, mro čhāvo, pilipindžia loškoste avri i pchenel: „Kon daj kana, daj javīnepe, so daj sy, kie da sabaki bašen?“

Vigija avri o dād, udara psiradia, koja dyj... zachačkirdia eliektra, a do razo čhāvore rakchlepen, dumindle so sy, aven sasy sy, kon doj... i jon zatyr-dŷnepen. O dād kana pchenel: „Chto tut?“ Ru... Chaladytkies pučhel. Štyl. „Kon adaj?“ Jon pe glos halŷne so roma. Ne i javle do čhāvore: „Dobryj viečir, diadien'ka!“ Kana do čhāvo. O dād pchenel: „Dobryj viečir, dobryj, što vy spugalisie?“ niemieckies rakirel, jon chaladytkies na halion, niemieckies: „So tu strachandyjan?“ – „Me darandyjam, chašta, mīre mānuša meren, ca... chašta, darandyjam, kie amen karje te na den.“ – „Jav andre kie me!“ Javle andre sāre duj, džian jon andre.

Čchudia lengie te chal o dād, čchudia lengie bravinta: „Vipjen, pochan, dykaj čchibe, pasion!“ Ne, pasine, Devla, zakchiniovi, risine, zasute, ob... do sāre patavorenca pes tes... O dād, baba potčchudia lengie čchibe lačcho, šaranduny, čchordia pe lende pernyca. „Mandera!“ o dād. „Na čchebi te strachadion, soven! Niemcy javena, me vidžiā niemcena te rakirel!“

Sute sys syr zamarde, čōrore, mi... E baba podykchja pe lende, požalindia len, lyja, chašta: „Mre džiostyr, chašta, rat nāšel, mre...“, chašta, pe peskre romeste pchenel: „Jura!“; chašta. – Chaj: „Tu, chašta, so sy tukie?“ Te chaj da, chašta: „Feniu men'ka dykchas, syr jov, chašta, sy.“ Ne pošlie pšedžangadŷne jon biel'vielie, ne niemieckies pchenen: „Onkol', i me uže nāšas adārik.“ A o dād pchenel: „Na nāš, na nāš, jačch kie me, končinine saro, i džiasa vol'nes, me tumen pšelidžā.“ Ne vilidžija uže, kiedy rat, mro čhāvo, i lyja o dād vurdo, dyja andre duj gren, len talo kchas, ando vurdo, začchakirdia o šere avri: „Dyšinen?“ Dyšinen. „Pašion!“ niemieckies pe lende: „Pasion! A me tumen otpravinā ande lačcho šteto.“ Lidžija, leste sys chulaj, vilidžija len kie do chulaj i jačchle, i džīde jačchle.

patalą: pūkines pagalves, užklotus pūkinius, ir sukuždėjo: „Nebijokite, miegokite ramiai, jūs saugūs, jei vokiečiai ateis, aš pats išeisiu su jais pakalbėti.“ Miegojo kaip užmušti, vargšeliai. Močiutė gailiai pažiūrėjo į juos sakydama: „Mano širdis kraujuoja, Jūra“, – savo vyrui, – kodėl mes tokie nelaimingi, kad tik vargus matom...“

Atsikėlė jie vėliau ir vokiškai sako: „Dėde, mes turime bėgti iš čia!“ Tėtis jiems atsakė: „Nebėkite, nebėkite, būkite pas mane, kol viskas aprims ir keliausite sau ramiai, aš jums padėsiu nusigauti, kur jums reikia.“ Kitą naktį, sūneli, išvarė tėvas vežimą, pakinkė du arklius, tuos romus po šienų į vežimą paguldė, padarė angą, kad kvėpuotų. „Miegokite, – vokiškai pasakė jiems, – o aš jus nugabensiu į saugią vietą.“ Turėjo jis pažįstamą ūkininką, pas jį tuos romus jis ir nugabeno. Jie liko gyvi...

Dakiro vinašyben niemcendyr: strašnuma romengie po do niemcytko vriemia

Maniakiri istorija / Ejšyški

M: Daj locija miri kie Vilniuso. Kie niemcy isys, vilydžii isys, nastia docir o daj miri. Hara vriemia miri daj kie niemcy isys, buty kierlas kie niemcy. Vot... O dad tože unastia. Syr unastia, ame dumindiam, ulydžine len uže kie niemcy.

K: Ada savo berš, ada kiedy o vojna sys?

Mamos pabėgimas nuo nacių: romų išgyventi baisumai nacistinės okupacijos Lietuvoje laikotarpiu

Manios istorija / Eišiškės

M: Mano mama gimė Vilniuje, vokiečių buvo prievarta išvežta, vėliau pabėgo iš ten. Daug laiko ji praleido ten, dirbo. Vat... Tėvas taip pat pabėgo, mes manėme, kad jis taip pat išvežtas Vokietijon.

K: Kurie tai maždaug metai galėjo būti? Karo?

M: Taip, viskas vyko karo metu.

M: Da, da, da, da, va vriemia vainy ada saro isys.

K: Ne i rospchen nabutka, so jone rospchenenas pal do vriemia.

M: Daj mangie but so rospchenelas, synok. Daj mangie rospchenelas, syr o niemcy zastavliali de veš buty te kieren len. Syr jone tyrdyne da sanki – kada berivenca gruzinenas, saro de vasta, saro, zimakiro, šylype, slabes karminenas. Joj terny isys de doja vriemia. Terny isys... Ne savi terny, liet siemnacať lakie isys, vasimnacať, butyr lakie na isys. Čhavoro late isys, chasija de niemcy – umarde les. Tak, joj nastia peskire dievierisa niemcendyr, de veš buty kaj kierdia, kaj da kašta pilynenas, kada beriveny, i pe sanki čhuchenas i tyrdenas. Nastia... Nastia de klumpi, late klumpi isys. Džinen, so da klumpi ili na?

K: Ada čiviki dasave, kaštune dasave.

M: Vo, vo, vo. Kaštune dasave čiviki po hera. I zapchandlo išio triapkienca sop te na isperen jone o herendyr lakie. I joj nastia... O dievierisa peskiresa, lakire romeskire pšaloresa, pšaloreskie isys piatnacať liet de do vriemia. Joj unastia. Syr nastia, popejape odoj kie... kie roma – de Litva. De Litva popejape adej. Popejape kie Litva kie roma, i gieradyjape jej. Gieradyjape... Gija pe vavir lava, bo roma i ranše fsiaka isys: i prilenas, i zdenas... Balšynstvo kana vo kaj rosčchuvipe but: o fiskalyja isyle, [neaišku] rakiren... A ranše rietko isys. Ranše so... trudnes manušengie isys; maro, te chal pchares, kaj savi luska latchena, kaj savi bulba vybarjovi vykopinena, kaj savo gribo, mury, ne vot kadia i prodživenas manuša. Kadia... prodživenas... Ada miri daj mangie rospchenelas kada saro...

K: Joj na rospchenelas, syr len zalyne o niemcy?

M: O niemcy len zalyne, synok... jone sys de budy, de budy...

K: Adaj de Litva?

K: Papasakokite daugiau, ką jie kalbėdavo apie šį laikotarpį.

M: Na, sūneli, mama man daug ką pasakodavo: kaip vokiečiai versdavo dirbti, kaip kaliniai tempdavo roges, pilnai prikrautas rastų, kuriuos jie patys ir kraudavo plikom rankom... Žiema, šalta, prastas maitinimas... Ji jauna buvo tuo metu. Jauna buvo... Nu, kokia jauna, metų septyniolika, aštuoniolika turėjo... Sūnelį turėjo, žuvo pas vokiečius, nužudė jį. Ji pabėgo su savo vyro broliu, iš to miško, kur dirbo prie rąstų, kuriuos į roges kraudavo ir tempdavo. Pabėgo... Pabėgo avėdama klumpes... Ar žinote, kas yra klumpės?

K: Avalynė iš medžio.

M: Taip, taip, taip, medinis toks apavas... Aprištas buvo dar audeklu, tam, kad nuo kojų nenukristų. Ji bėgo su savo vyro broliu, kuriam tuo metu buvo 15 metų. Kai pabėgo, papuolė Lietuvon, pas romus, ir pasislėpė. Neatskleidė savo tikro vardo, juk tuo metu visokių apsimetėlių būta – priimdavo, vėliau išduodavo. Panašiai kaip ir dabar skundikai... Teisybė tai ar ne, aš nežinau, bet ankščiau tai būdavo retas dalykas tarp romų. Tais laikais sunku žmonėms buvo, nei duonos, nei valgyti... Kur kokią lupeną kas surasdavo, bulvę užaugusią pasikasdavo, grybą ar uogą miške rinkdavo... Taip ir pragyveno žmonės... Taip... Visa tai man mano mama pasakojo.

K: Ar pasakojo, kaip juos vokiečiai paėmė į nelaisvę?

M: Kai vokiečiai juos paėmė į nelaisvę, jie gyveno šatrose.

K: Lietuvoje?

M: Taip, su šatromis jie keliaudavo. Kur rasdavo kaimą, upę kokią, ten ir apsistodavo sau, tada ir turtingi, ir pavalgę. Eidavo kaiman užsidirbti, kas kokią bulvę, kas duonos kriaukšlį, ir tuo pačiu metu vanduo šalia. Stengdavosi, kad arkliai būtų geri ir pajėgūs, pagalvės būtų pūkinės, patalynė geros

M: Da, de budy kačivali jone: kaj dykchien gau, kaj reka, odoj jone astanavilis', ada lengie... – i jone barvale, i jone uže pochaji. Palso? So džiana de gau, vyhadynena do maro, do bulba vyhadynena, pani po šteto. Dolyja do pani... tak... Starinenaspe so – graja lačche te javen, henčty, šarandunia te... tate te javen, pucho, vot... pastiel'... Starinenaspes hojno pastiel' te jal, i hojno graj, i vurden lačcho, zuralo te javel. Ne starindlepe da vurden te jal jou lokcho sop o graj te na iskchiniol zurales. Ne vot kadia i kačivali. Adej zagija o mariben. Zagija o mariben, a o dad miro isys de čiori de do vriemia. O dad miro... de čiori isys... Ne vot syr ugija, e daj... na dykchja e daj e dades. I na dykchja... A e da zalyne, e dievierien lakiren, odo romeskire pšalen zalyne. La zalyne o niemcy i jandle len kadej vo kaj kie Vilniusio syr ada...

K: Pravieniški?

M: Na Pravieniški, odoj syr tradelpo kie Kouna i kaniec Vilniusia isy dasave kola iskierte, ada mangie daj sykadia miri odoj. Dasave bunkiery iskierte, kana jone za... za... zalejili, ili so odoj, me na džinou. Ne nivazmožna odoj te udžian. Odoj jone džidlen zalydžine. Odocir len pe buty lydžianas, odoj... odoj jone i sute, i butiatyr javen, pe buty docir džianas vot.

K: A but romen odoj isys?

M: But... But romen, chačkirde romen, tože rozmarnas ro... romen kadej nadur vo kaj...

Balsas iš pašalės: Syr babakire čhavores dyne karje, tu saro rospchen...

M: Kadej na dur vo kaj....

K: Rospchen kaj.

M: De Vilniusio, kadej vo kaj... Devla, syr da šteto kcharelpe, bistroutl..

Balsas iš pašalės: Kaj Pirčiupi.

kokybės, vežimas stiprus. Tačiau vežimas turėjo būti ne tik stiprus, bet ir lengvas, tam, kad arklys nepervargtų. Taip ir keliavo. Vėliau prasidėjo žudymai. Mano tėvas tuo metu buvo išvykęs ir nuo to laiko mama jo nematė. Mamą paėmė į nelaisvę miške, kaip ir tėvo brolius. Vokiečiai mamą atvežė į Vilnių, tačiau neprisimenu tos vietos pavadinimo...

K: Pravieniškės?

M: Ne, ne Pravieniškės... Tas kelias važiuojant į Kauną, ir gale Vilniaus yra tokie bunkeriai padaryti, na, dabar jie užlieti, ar kas jiems, aš nežinau, tačiau šiuo metu ten patekti neįmanoma. Ten vokiečiai juos gyvus suvarė. Iš ten juos veždavo į darbą, jie ten miegodavo ir dirbdavo.

K: Ar daug romų ten buvo?

M: Daug... Daug romų... Degino romus, žudė... Štai čia, visai netoli...

Balsas iš pašalės: O kaip močiutės vaikus nušovė... Tu viską papasakok...

M: Na štai, va čia, visai netoli...

K: Papasakok, kur.

M: Čia, Vilniuje, Dieve..., kaip ta vieta vadinasi, pamiršau...

Balsas iš pašalės: Kur Pirčiupiai.

M: Štai kur, Pirčiupiai. Ten, tuoj pat, toks keliukas į mišką. Jei turėčiau galimybę, aš jums viską aprodyčiau, nes mano mama tas vietas man rodė. Vėliau mano mama iš ten pabėgo, atsiprašau už išsireiškimą, dar būdama nėščia. Gimė jai kūdikis. Vėliau į namus, kuriuose ji glaudėsi, užėjo vokiečiai. Jie žudydavo žmones, kurie slėpdavo žydus ir romus, be jokių išlygų. Vokiečiams atėjus, ji prausė savo kūdikį medinėje vonelėje.

K: Ar lauke kur?

M: Vo, kaj Pirčiupi i srazu kadia dromoro i de veš odoj. Ada te jal vazmož-nast', me saro tumengie sykava, bo miri daj mangie sykadia da saro, saro sykadia miri daj mangie – to me sykavas. Zalyne... Zalyne, patom vynastia miri daj. A miri daj isys, izvinia tumen, pchari, biriemiemo isys. Laciape late tykno, laciape... Laciape late tykno, zagine o niemcy, umarnas že, kon giera-venas o čhinden, e romen kon gieravelas, i o niemco umarlas že len, kada piervym dielam pierv... srazu že... Da tyknes joj morlas... Kaštuny balieječka dasavi, i de da balieječka joj morlas da tyknes – e daj miri.

K: Avri kajto?

M: Na-a, kie gadžie, kie gadžie – kie poliaki. Morlas da tyknes joj, i zagine o niemcy. Zagine niemcy, o niemco na dyja karje da tyknes, a prikladosa dyja i umardia. I daj miri saro da pe jakcha dykchja, bo palo udara izgie... iz-gieradyjape. Zgieradyjape palo udara... Izgieradyjape palo udara, synok, miri daj... Joj džiala, dykchja, so umarde da tyknes, da gadžiori kada kchiereskiri do tyknes varikaj zahandia. Zahandia... A o gadžio pe mire date: „Vanda, bystrej, bystrej, bystrej, prendzei idz', bo ciebie ubijo“¹, bo tut umarna. Po lau vykcharel, so „tut umarna, naš tukie“. Miri daj apiat' de veš nastia. Apiať... A syr nastia miri daj, uže pchučiel romendyr: kaj kadasavo, kaj kadasavo, kaj kadasavo – peskiren pchučiel. A uže lakiren daden, je pšalen, je tiotkien-nikon na jačiape apsaliutno... Nikon na jačiape... Dadeskire rigatyr ja... lat-chnepe, a e dakire rigatyr nikon na jačiape. Ne so, potkiedyja la pchuro manuš – romany čhaj potkiedyja la. Skie.. da... gija jej po da lava lakire čchakire, kaj umarde o niemcy do lakire čcha do pchurjakirja, gija pe do lava joj, pe vavir familija gija. I adiakie i pa sivodniašnij dien' jačiape jej pe do familija: Bagdanovič Vanda Michajlovna...

M: Ne, pas žmones namuose, pas lenkus. Beprausiant kūdikį, į namus atėjo vokiečiai. Jie nešovė į naujagimį, užmušė jį su buože. Mano mama visa tai regėjo, pasislėpusi už durų. Namų šeimnininkė kūdikio kūną kažkur užkasė, o jos vyras skubino mamą greičiau bėgti, kol dar gyva. Mano mama ir vėl pabėgo į mišką. Ir vėl... Jau pabėgusi ji pradėjo klausinėti kitų romų: kur tas žmogus dingio, kur anas, kitaip tariant – savų ieškojo. Tačiau nei jos tėvai, nei broliai, nei tetos neliko gyvi. Giminės iš tėvo pusės atsirado. Deja, visa mamos šeima neišsigelbėjo. Vėliau mamą priglaudė senyvo amžiaus romė, jos dukrą taip pat nužudė vokiečiai. Ta moteris mano mamai davė savo dukros pavardę, kuri išliko iki šių dienų – Bagdonovič Vanda Michailovna. Taip ir liko...

¹ Rus. *быстрее* 'greičiau', lenk. *prędzej idź, bo ciebie ubiją*, greičiau eik, nes tave užmuš'.

Romany siemja kaj peskire džiipnenca riskinde te pomožynel plinonengie de gieto i te spasinel judyca

Zeltakiri istorija / Marijampolė

Z: Mama s tricat' sid'mova goda, ne vo dyk, kicy kana mamakie, syr vojna načindiape mamakie isys... tricat' sid'mova...

K: Štar beršore.

Z: Štar beršore. Išio konesteta vapšie na isys doj siemjate čhavoren. Vot, ne joj mangie rospchenelas tedy, kiedy lakie isys liet dvinacat', trinacat'. Kaj

Romų šeima, kuri savo gyvenimus aukojo dėl geto kalinių ir žydų mergaitės

Zeltos istorija / Marijampolė

Z: Mano mama gimė trisdešimt septintais metais. Na va, kiek mano mamai tada galėjo būti...

K: Keturi metukai.

Z: Taip, keturi metukai. Kai kurios šeimos išvis vaikų neturėjo... Kur jie gyveno, Dieve... Ji man pasakodavo apie tas vietas, kur jie gyveno, koks tai

jon dživde? Devla... Dyk joj rospchenelas mangie daže štety, kaj jon nachadilis' adaj pe Litva, forja saveta, so paš lengiro kchier, paš lengiro kchier isys kierdy niemiecko gieta, kaj rikirnas chaladen, kada plinonen rikirnas. Rikirnas plinonen, i značit, ne syr tykne masa, značit, vot joj i lakro pšal, syr ran'se, biginenas, gaziety biknenas, kada išio sota kadasavo. Vot. I dyk, pchenel: „Tu kana dykchies paro tilivizaro kiny kadale, vot kadasavo i ame samas, chašta, vo dyk, amari vriemia kadaja. Na so toka kaj ame, amari siemja, da sare, chašta, roma, i gadžie kadalesa zalenaspe, paldova de do vriemia dava isys, chašta. Vot, biknasas. A patom amengie intiriesno isys, me, chašta, dykchasys, a do gieta riadam, kada provalki saro kadava te dyčiol isys.“ Naprimier, jesli lynaskiro da chačkiribe baro, syr pani na denas lengie, syr izdivalis' kadava. Jon javen kie baba, značit, kie mama kie peskiri pchenen: „Mama, vot kadžia...“ Ne vot joj, baba uže abjisniala lengie, so vot jame značit roma, ame dživas kie Litva. Uže jon litovcen, kadalen kaj dživde lenca, jon ginde peskirenca uže, panimaiš? A niemcy uže, dale vrogi, dale daj javne pe... Ne abjasniala kadiakie saro... I baba pekielas paramaro, maro pekielas kokori kchiere. I jon pchenen: „Mama, de amengie, me lydžiasa maro chaladengie, mengie dia žalko len kaj...“ I joj riskavala, joj delas lengie, značit, lelas kada labi mare, rospchagirlas po kuski, i pchenelas: „Tume na čchurden adžiakies, a tume polzindoj nurakchientumen, kiedy chalade džian peskie, kadale dykaj, niemcy, tume potpolzinenas [neišku]...“ Rakirla: „Me polzindžiam priamo tel do kova, tel da provalki.“ I da chalade bešte, jon ni schadili s miesta, paldava so jone darde te viden rakloren, dale uže čchavoren. I jon sykavenas jakchienca, so... A jon pchenen: „Ame maro janžiam tumengie, maro...“ A jon pchenen: „Tiches, tiches“. I jon čchurdenas da maro. Kaj pašedyr poperenas, kaj duredyr, kaj pe de lende. I da gadžie uchtylen da maro i garavenas. A da niemcy že, jon chodinen tuda siuda, i kajta, konta, vidima, zamietil, syr jon upalzali uže... Jon kamne išio apiat' te našen kchiere, te len babate maro, apiat' te lydžian. I da niemcy zadychne, značit, i urnian... Paka jon vinašne, značit, da klietkate, kaj doj do sys, jon, da čchavore, našne kchiere, i pchan...: „Baba, mama, pal jamende o niemcy!“

miestas buvo, čia, Lietuvoje, prie jų namų getas buvo, kur rusus įkalintus laikydavo. Dar vaikai būdami, ji ir jos brolis, kaip anksčiau būdavo įprasta – lakstydavo, pardavinėdavo laikraščius, ar dar kokia panašia veikla užsiminėdavo. Ir, žiūrėk, sakydavo mama: „Tu dabar ką per televizorių matai, filmus senus, tai va toks buvo mūsų gyvenimas. Ir ne tik romų, bet ir visų kitų.“ Toks buvo laikas... Vėliau mums įdomu buvo, pasakodavo mama, getas šalia, o pro spygliuotą vielą viskas matyti – kas viduj vykdavo... Vasarą per karščius belaisviams neduodavo vandens, visaip iš jų tyčiojosi ir žemino. Mano mama su savo broliu pasakodavo visus baisumus savo mamai apie getą. Tada mano močiutė vaikams paaiškino, kad jie yra romai, gyvena Lietuvoje... Juk jie lietuvius savais laikė, suprantate... O vokiečiai, tie buvo priešai... Senolė keptavo bandas ir duoną namuose, o mano mama ir jos brolis prašydavo: „Mama, duok mums duonos, mes nunešime ją rusams, mums jų labai gaila...“ Mama rizikuodavo, ji sutrupindavo duoną į gabalus ir duodavo vaikams sakydama: „Jūs taip nemeskite duonos atvirai, išdabokite momentą, kai vokiečiai nueina ir tada slaptai perduokite...“ O jie atsakydavo mamai, jog jie prisitardavo prie tvoros apačios... Rusai sėdėdavo taip, kad pridengtų vaikus, niekur nesitraukdavo, bijojo, kad juos pamatys vokiečiai. Vaikai ir kaliniai susikalbėdavo akių mirksniais. Tada, kai jau jie būdavo šalia, tyliai ištardavo: „Duonos, duonos jums atnešėme.“ „Tyliau“, – atsakydavo įkalintieji, o vaikai mesdavo duoną vidun. Kartais arčiau, kartais toliau, o kartais ir ant jų ta duona nukrisdavo. Žmonės tą duoną greitai paimdavo ir paslėpdavo. Tačiau vokiečiai vaikščiodavo pirmyn atgal, kol kažkas, matyt, pastebėjo, kaip duona nukrito ant žemės. Vaikai dar norėjo bėgti namo paimti daugiau duonos, bet vokiečiai pasileido juos vytis. Kol jie išsikeberiojo iš pastato, kuriame jie buvo, vaikai atbėgo į namus šaukdami: „Močiute, mama, vokiečiai atbėga...“ Močiutė greitai juos paslėpė didelėse plunksnų pagalvėse, pasodino ten ir užmetė kažką ant viršaus. Atleikia du vokiečiai su automatais ir kalba vokiškai: „Kur vaikas, kur vaikas, šausim!“ Močiutė krito ant kelių kalbėdama: „Nėra pas mane vaikų, ne, ne, nėra vaikų, pas mane tik dideli, aš neturiu mažų...“ Vargais negalais ji išprašė vokiečių nešaudyti,

I baba uchtyldžia len i zagaradžia len de paduški – kada pernycy bare isys. I joj len kajta doj zapichindžia i začchurdyja da ko... I zaurnian, chašta, duj dale niemcy, aftamatenca, i uže rakiren niemieckies: „Kaj kinder, kaj kinder? Cha... dasa karjel!“ Baba peja po čianga i davaj te pchenel: „Nane mande kinder, najn, najn, najn kinder! Mande bare, – rakirla, – mande nane malin’ka.“ I joj syrta, syrta virakchja i vimangja kada niemcen, sop jon te na den karje... A jon te dinesys karje, i poumardesys doj do čhavoren i la umardesys. I da niemcy gine peskie... I joj izbit piristrachandyja, zurales piristrachandyja, i joj pchendžia: „Butyr tume dava na kierna!“ Ne jon apiat’ že, jon izbit isys šustra – kada pšal pcheniasa, panimaitie?... Jon, virakchipe peskre date, dadeste, jon džianas raty, urjenas pe peste tiomna rize, soby ni atličiacia pchujate, i našenas, i pačkirnas ade da savota latycy, daže na de papirja, a de latycy, sop te na šumin syr doj čchurdelpes saro. Patom gadžio rakirlas, savota chalado, šebčin lengie: „Raklore, na kieren dava, i tume chasiona, – rakirla – piriden tumare mamakie, so me očin’ blagadarim la, so joj očin’ pamagla jamengie...“ Karoči kak by ni byla doj, kicy vriemia dava pradalžalas’, patom lengiro dat zaprietil dava te kierel, na mekchja...

Patom isys, značit, savita bambioška, vidima, ti so isys. Juden... judy dživde riadam paš lende, dživde... Vot. I... i da juden... javne da niemcy pe jek ulica, duredyr feniū jon džiuve, podlyne sari siemja... Vinaštia jek zgaradžiape raklori. Raklorjokie de do vriemia isys piat’ liet, piat’ liet do raklorjokie isys... Kaj la vigarade – do niizviesno... Podlyne sari siemja, do juden, ulydžine da niemcy... Progija kicyk vriemia i javel do raklori, značit, džial per ulica, virakchjapes, i džial pero ulica, a daj, značit, sare vigiji, i baba dykchiel i halyja, so daja lengri raklori, ne sasiedi, vidima, džinde, naviernaje. Joj da raklorja ras kie pe i zgaravel da raklorja... Zgaravel joj da raklorja, ne, vidima, palicaji isys, vavirta zdenas že da kova. I popchende, so raklori vot kajta de kadale kchiera, konta la polyja – da raklorja. Javen, značit, palicaji pe... javen niemcena i davaj šuravat’ pre sare kchiera. Lyne pchende, so, značit: „Ras tume na videna, ras tume kadziakie...“ Ne kaj te čchovel, kaj

o jei jie butų šaudę, tai visi būtų mirę – vaikai ir ji pati. Vokiečiai paliko namus. Nuo to laiko močiutė labai stipriai persigando ir uždraudė vaikams lankytis šalia geto. Tačiau jie ir toliau, gi mandri buvo brolis su sese, pasislėpę nuo savo mamos ir tėčio, jie eidavo ten naktimis. Apsirengdavo tamsius drabužius, kad nesiskirtų nuo žemės, ir bėgdavo susipakavę duoną į koki škurį, ne į popierių, kad nesigirdėtų. Paskui kažkoks rusas jiems aiškino pašnipždomis: „Vaikai, nedarykite šito, jūs pražūsite... Perduokite savo mamai, kad mes esame labai dėkingi, jog ji tiek daug mums padėjo.“ Galiausiai istorija baigėsi tuo, jog tėvas uždraudė vaikams eiti į getą.

Po kiek laiko koks tai bombardavimas ar kas įvyko ir atėję vokiečiai pradėjo persekioti žydus. Jie paėmė nelaisvėn visą žydų šeimą, kuri gyveno tolėliau mūsų. Neužilgo viena mergaitė, kuri buvo pasislėpusi, išbėgo į gatvę, jai buvo penki metai. Kaip ją sugebėjo paslėpti, neaišku... Eina ta mergaitė gatve, o mano šeima visa lauke stovi tuo metu. Tada mano močiutė suprato, kad ta mergaitė buvo tų žydų dukra, turbūt žinojo ją, vis tiek kaimynai buvo. Ji greitai priglaudė mergaitę pas save ir paslėpė. Tačiau tuo metu buvo žmonių, kurie išduodavo policijai apie slepiamus žydus. Kažkas pranešė ir apie šią mergaitę, jog ji yra slepiama šiame namų kvartale... Atvažiuoja policija su vokiečiais ir pradeda ieškoti... Jie iš karto pasakė: „Jeigu jūs nepasakysite, neišduosite...“ O kur dėti tą mergaitę, juk nėra mažytė – užantin neįdėsi... Visa laimė, kad ta mergaitė atrodė taip pat kaip ir kiti močiutės vaikai – kopija romės. Vokiečiai priėję prie jos negalėjo atskirti, kad ji buvo žydė... Turbūt jos tokia lemtis buvo – gyventi... Močiutė išrikiavo visus vaikus: savo dukrą, žydų mergaitę, sūnų, ir sako vokiečiams: „Štai, dvi mergaitės ir berniukas – visi jie mano vaikai.“ Man atrodo, kad mama su dėde iki to laiko jau buvo tą mergaitę išmokinę kokių romiškų žodžių, tam atvejui, jei ji būtų klausinėjama... Ta mergaitė buvo nors maža, bet laba protinga, ir, bendrai kalbant, anksčiau vaikai labai supratingi buvo, todėl kas jos buvo klausta, ji atsakė kaip reikėjo – romų kalba. Juk žydai ir romai – tai praktiškai tas pats...

nane malin'ko, de berk na čhuvesa, na zgaravesa... Joj viterdžiakirel peskire da tyknen... So bach so do raklori dasavi pat' syr kada tykne, joj pachožo pe lende – i čmiado... I ne podžial, so, ne vo romany čhajori, panimaitie, kopija, ne vot lakiri bach pe dova isys, sop joj... lakie te dživel... Joj pchenel: „Dykaj mire, duj raklorja i rakloro, dykaj jon mire“. I la, vidima, kie da vriemia uže mama i o kak uže dosykliakirde la: „Jesli tusa rakirna, pchen kadava...“ Ran'se š vriemia savi godžvari isys, očin'... tykne isys očin' dasave paniatliva. I lakie so nužno, joj, panimaiti, dasavo... A judy, roma š – praktičiski adinakava... I vot takim sposabam miri baba da raklorja virachja... I da raklori vijačcha kie joj, te na chochavau, možet, kurko, možet, duj, paka na udžinde lakire manuša karikta, syrta z vies' dogija, utradyne lakire manuša kie baba, ko papu pal da raklorjate. Joj džindžia peskire manušen, vidima, konesta, i da raklorja podlyne. Izbit blagadarili, jon pchenen: „Tume amari siemja kana ginen tumen, ame peskre manuša, tume amengie zrachne tykne mases.“ Ne karoči, vot kadasi savita bari istorija, i me da istorija očin' izbit zaripirdžiom, panimaiti... Ne i mama pchenelas, pchenel: „Syr kamjomas me te dykchau, – značit – da raklorja, savi joj, a familija, ni lau...“ A uže miri mamica meja, lakie isys šyssiat šest' liet, ne na ripirdžia uže joj. Joj vapervych nagramatno sys, i joj naripirdžia ni lakro lau, ni lakri familija. A joj pchenel: „Očin', očin' kamjomas la te dykchau, – i joj pchenel – me nadiejus', so i joj, navierna, javjasys by rado amen te dykchiel... “

Tokiu būdu mano močiutė išsaugojo tą mergaitę, kuri pabuvojo pas ją, kad nesumeluočiau, galbūt vieną ar dvi savaites, kol jos žmonės atvažiavo pas močiutę ir senelį jos pasiimti. Matyt, mergaitė pažinojo savo gimines. Labai jie dėkojo mūsų šeimai už išgelbėtą mergaitę, sakė, jog nuo šiol esame viena šeima, savi žmonės...

Man ši mamos istorija giliai įsirėžė į atmintį... Mama nuolat sakydavo, jog ji norėtų pamatyti tą mergaitę, pažiūrėti, kokia ji dabar, tačiau nei vardo, nei pavardės nežinojo... Mano mama mirė šešiasdešimt šešerių metų, ji jau sunkiai prisimindavo, nebuvo raštinga, tačiau visada sakydavo: „Labai labai norėčiau tą mergaitę susitikti, manau, kad ir ji būtų labai laiminga matydamas mus...“

Romano džiiipen ando šatrankiri vriemia

Anastasijakiri istorija / Ejšyški

A: Manuša družna isys, jesli do rom popejape de bida, na rakirou, vot miro dat syr kierlas. Miro dat pomožynelas kadasave manušengie, kaj bešto do rom lakiro, jaciape siemja leste bari, jou fsigda pomožinelas, jou psirlas pe čiori... Vot... So lelas, jou baredyr čiasť oddelas do siemjakie, vot... Jou pomožynas manušengie, vot, a kakana na, nane družba, ran'se čiora manuša isys, halionas trudnuma, vot, i pomožynenas jek jekcheskie, a kana

Romu gyvenimo būdas šatru laikais

Anastasijos istorija / Eišiškės

A: Anksčiau žmonės draugiški buvo, jei koks romas ar jo šeima papildavo į bėdą, neduokdie, tai mano tėvas, pavyzdžiui, jis tokiems žmonės padėdavo, ką uždirbdavo, didesnę dalį tai šeimai atiduodavo. Tačiau dabar jau nebe tie laikai, žmonės pasikeitę, ne tokie draugiški ir ne taip pat vienas kitą bėdoje palaiko.

kakadava nane.

K: A da šatra, syr joj vygliadila, tume nadžinen, so odoj isys?

A: Isys koneste vajena, o da šatry bare – da chaladytka... A byvajit čiorore do siemji, lende jone kiernas o cerhende do... do šatry... Ot...

K: Jone thadenas?

A: A syr... A syr... Uže... Uže, kie... kie viosna, marto uže, uže jone skiedenpe te traden uže po da veša, chatia iva iščio pašle... I pchenou: „Mama, a syr tume, pchenou, išio iva pašle?“ – „Ame diakie kierasaspe: odgrabinas, kieras bari, bari jak, ado šteto rostaciol, patom ame da galavieški sare vot skiedas, vyčchurdas, a po da šteto kaj da jak isys, kiernas o šatry... Do chotyma, – pchenel, – mri čhajori, isys, parkuma de do šatra, pernycenca učiakiraspe, vot, tatype“, pchenel... „A syr tu, – pchenou, – tyknin’ka tute sys čchavore, syr tu moresas len?“ Pchenel: „Zakutynou saro kova, vot, snačiala čchovou jak, dotaciol da buda, patom zakierou sare ščieli, vot, tac’kirou pani, ot, dočchovou, – i pchenel, – diakie vymorou da čchave, so da čchavo saro lolo, lolo, pchenel, ažni, vyparniol diakie...“

K: Syr laznia kerlas, da?

A: Da, da... I na nasvalionas... A kakana tumende, pchenou, da čchave nasvalion, vot, nikaj na vilydžian, darenpe te vilydžian, a jone nasvalion fsioravno... Hara že na nasvalionas, zakaliona isys. Vot kakadiakie i barjakirdia amen... Me to do šatra na barijom, me de kchier barijom, ne a pchuredyr pchenia, pšal – jone barine de šatry...

K: A vot syr džiivenas de šatry, primierno, o chabe savo isys romano?

A: Kahnia, masa, jone kakadava chanas, to masa, o bul’by, šacha, ot isys chabena, pchenou, miri daj pal kakadava pchenel, nidastatko na isys, vot. So kamja, chaja o miri daj siemjasa. Miri daj o rady na delas, joj bešty, saro dat

K: O kaip atrodė tos romų statomos šatros?

A: Pas vienus buvo karinės šatros, didelės – rusiškos... Taip pat būdavo šeimų, kurios tokių šatrų neturėdavo, tai jie iš kokių paklodžių šatras surėsdavo.

K: Bet gi jos permirkdavo?

A: O kaipgi... Pavasari, kovą, jie jau rengdavosi važiuoti atgal į miškus, nors dar ir sniegas būdavo nenutirpęs. Aš klausdavau mamos, kaip gi jie per tokius šalčius miškuose būdavo... „O mes darydavom taip, – ji atsakydavo, – apgrėbdavom, užkurdavom didelę didelę ugnį, vėliau ant tos vietos, kur buvo ugnis, kai ji gerai įkaisdavo, susirinkdavome, numesdavome žarijas ir statydavome šatras.“ Oi, kaip šilta būdavo šatros viduje, vėliau plunksninėmis antklodėmis užsiklodavo... Bet aš vis tiek klausdavau, kaip gi ji prausdavo savo mažus vaikus spengiant šalčiui. Tada ji sakydavo, kad prieš tai viską pasiruošdavo, iš pradžių užkamšydavo visus tarpus, užkurdavo ugnį ir laukdavo, kol viduje bus šilta. Vėliau užkaisdavo vandenį ir taip išprausdavo vaikelį, o jis būdavo raudonas raudonas, tarytum iš pirties ką tik būtų išėjęs...

K: Kaip po pirties, taip?

A: Taip, taip... Ir nesusisirdavo vaikai, ne taip, kaip dabar, sakau, bijo kur išsivesti, o jie vis tiek serga... Anksčiau nesirdavo, užsigrūdinę būdavo. Taip ir augino mus, nors aš pati šatroje negyvenau, mano vyresnė sesė ir brolis augo šatrose.

K: O dar, kol romai gyvendavo šatrose, koks maistas vyraudavo?

A: Daugiausia mėsa, bulvės, kopūstai, mano mama nepritekliaus nejautė, ką norėjo, tą ir valgė su savo šeima. Ji buvo gera šeimninė, visko prigamindavo, todėl aštuoniasdešimt penkerius metus pragyveno, o tėvas tik iki

lakie pridastavliat, paldava joj da vosimdisiat piat' liet prodžiuvdzia, a miro tol'ka dat prodžiuvdzia kie šoudeša berš. Jou do bidy bešto isys.

K: A so kiravenas o romnia, savo chaben?

A: Baršči kiravenas... Ran'še džiuvlia na džinenas te kiraven, lende samo nacyonal'no dasavo bliudo užė... Ne tušynenas bul'ba, barščio kiravenas, ne po svenki odoj jone kierenas, o paramare kierenas, miri daj fsigda paramare pekielas.

K: A syr jone kernas da paramare? De kchera? Jone gadžiendyr slenas o bova?

A: Jone fsigda... užė pe zima one nalenas o kchiera, jone pe zima na dživenas de... de veša, a nalenas o kchiera, po kvartiry džianas. Ne a patom užė, syr končinpe užė zima, jone apiat'...

K: A syr paramare pekenas?

A: Ne, do bova... O masa pekienas. Šukar, pchenelas mama, so šukar jone kiernas, so isbit užiakirnas da svenki, i starynenas, saro te javel pe da svenko. Vot... But manuša te javen kie jone, te prikcharen.

šešiasdešimt, jis daug vargo gyvenime matė.

K: O kokius patiekalus romų moterys gamindavo?

A: Barščius... Ankščiau moterys nebuvo įgudusios gamintojos, net ir sunku pasakyti kokį nacionalinį patiekalą... Na, tušindavo bulves, barščius virdavo, šventėms bandas kepdavo. Mano mama nuolat bandas kepdavo...

K: O kaip tas bandas kepdavo, ar namuose kur, ar pas žmones krosnį gaudavo?

A: Taip, žiemomis jie išsinuomodavo kambarius, negyvendavo miškuose. Na, o vėliau, žiemai baigiantis, ir vėl į mišką keliaudavo.

K: O kaip jie kepdavo tas bandas?

A: Ir bandas, ir mėsas kepdavo. Labai gražiai jie gamindavo, sakydavo mama, nekantriai laukdavo švenčių, prikviesdavo daug svečių ir stengdavosi, kad visko būtų ant vaišių stalo.

Syr romengie de veša vajdynelaspes

Vidakiri istorija / Vilnia

V: Jek romny... de haratuny vriemia jone tradyne, ne i psirde, psirde po kada gava, džines užė, i nane syr lengie kchiere... Jek gadži pchenel: „Džines so, chači, me tuke pchenas te na račkires tu ande kada kchier, đaj, chači, strašnes vajdynpe“. A ada romany čchaj pchenel: „Aj!..“ – syr by na darel. Ne i gine jone. I syr dyja, chači, rat, so lyne ade lende te čchurden – i žamben-ca... sosa feniu odoj ade lende na čchurdyne i na kierde. To hoines, so da

Kaip romams miškuose vaidendavosi

Vidos istorija / Vilnius

V: Kartą, senais laikais, viena romė vaikštinėjo po kaimą, kol galų gale sustemo ir nebuvo kaip grįžti namo... Kaimo moteris, pas kurią romė prašėsi nakvynės, perspėjo ją: „Geriau nenakvok šiuose namuose, čia labai baisiai vaidenasi.“ Bet romė drąsiai numojo ranka numurmėdama: „Ai...“ Ir nuėjo miegoti. Staiga, tik nakčiai sutemus, kaip pradėjo mėtyti varles į juos, gąsdinti ir išdarinėti visokius baisumus. Tai gerai, kad tos romės širdis buvo

romniate o dzi isys zuralo – joj saru virikirdzia kada ro... A do čhavore to odoj i piščindle, i kierde, i bispaliezno... Patom vigija joj, i gadži pchendžia – doj gadžio ubladziape, chulaj kodo kchiereskro, i jou na kamelas, sop odoj nikon te javen i te soven. Vajdynelaspes, da, izbit vajdynelaspe... Patom tože kie gadži, tože, dyk, adiakie piririsiolas, dyk, ando sonibut', del bel'vel', dyk, dykchien uže manuš, patom apiat'... Ne ali gadžie sajek isys kaj darnaspes, a isyles kaj tože roma darnas, a isys – odo budendyr na viresenas, dylnionas... Vajdynelaspes... De štety kiernaspe, piririsionas de but kola kiernaspes.

K: A so roma kernas pal dava, ne me haliovou so darnaspe, a so doj kernas?

V: Ne a so te kieren? Ot uže dyja do rat jesli ada pašrat, kaj jone uže džiana, do čhavore? Nikaj... i tierpinen... Uže iskiendenpe jesli but šatri, doj kon panč, šou, sare (v) miestie i bešte... Po jek šatri jone načchovenas, bo jone darnaspes, bo džinen so vajdynpe, kierelpe paštrašnamu... Vajdynepe.

A patom tože, babakiro pšal, jou doj lyja romnia, ne palo Kibarty kakadaj, de Niestierovo de kova, ne uže usajek kcharelpe da uže, syr kaj Rasija jej kcharelpe. I do Paleska kaj jone odoj... Da. I baba, kaj dyk, pchendžiom, doj pchurin'ko, babakiri daj. Joj kamelas kada vnučkien, a uže jekchie vnučka joj na kamelas. Pchenelas: „Dyk, chači, joj man na kandel“ – pchenel te džial po gau, te mangiel mangie šacha li so, – uže joj saresa pchurin'ko – a tukie, chači... me tut na strachava, a syr me mera, kadala strachavava...“ I doja, i daja peske ni.. dala do vnišana nikon na lyja... A uže chatia de do vriemia isys late, mre mamate, uže da me somas i miro pšal isys. Lel i merel, a jej... A lakiro čhavo vitradži isys, joj užiakirel, užiakirel peskre da čhaves, da baba užiakirel, užiakirel... Sajek pchučiel: „Kiedy jou javela, kada...?“ I jou tol'ka zagija, i joj meja, da baba... Meja da baba, i da baba čchude de do trunica kaj joj odoj... i garude la, dyk, te na chochavou kana me tukie, ili na... ili na garude la, ili garude uže, da, da baba... Ne i kana da mama gija te sovel, man čchudia po brego, a pšales paše stiana... Ili les nabarot darik... Čchudia,

stipri, ji pergvyveno visą šitą... O vaikai... Jie rėkė, nėrėsi iš kailio, tačiau beviltiškai... Paskui atėjo šeimininkė ir pasakė, kad ten miręs jos vyras ir jis nenorėdavo, dar gyvas būdamas, kad kas šiuose namuose svetimas miegotų. Vaidendavosi, labai vaidendavosi... Dažnai būdavo pas žmones taip – vakare žiūrėk žmogus, vėliau kas tai, nesuprasi... Įsikūnydavo vėlės į žmogišką pavidalą. Na, bet pas žmones čia viena, o būdavo, kad naktį miškuose, šatrose romai sėdėdavo ir bijodavo išlįsti, kaip vaidendavosi... vaidendavosi... Vietos keisdavo pavidalą ir vėlės persikūnydavo į daug pavidalų.

K: O ką romai darydavo? Aš suprantu, kad bijodavo, bet ką darydavo?

V: O ką daryti vidury nakties, kur keliaus su vaikais – sėdėdavo šatrose ir kentėdavo... Niekas po vieną šatrą nestatydavo, žinodavo, kad vaidenasi. Po penkias, šešias šalia dėdavo ir vakarodavo kartu... Dar štai viena istorija apie mano močiutės brolių. Apsivedė jis. Už Kybartų ten toks miestelis yra, Rusija vadinasi. Močiutė sena, mano močiutės mama... Ji mylėjo savo anūkės, tačiau vienos nemylėjo. Sakydavo: „Žiūrėk, kaip manęs ji neklauso, neina į kaimą, neparneša kopūstų ar kokio maisto. Kai aš mirsiu, nebauginsiu mylimos anūkės, bet kitai neduosiu ramybės.“ Tačiau, nei viena, nei kita sesė nekreipė dėmesio į senolės kalbas... Tuo laiku mano mama jau turėjo mane ir mano brolių. Tos senolės sūnus buvo ilgam išvykęs, ji nerimastingai laukdavo, laukdavo ir laukdavo jo, nuolat klausdavo: „Kada jis sugrįš?“ Kai tik jis sugrįžo, ji iš karto mirė. Vėliau, nepamenu, ar ji jau buvo palaidota ar ne... ne, nebuvo dar palaidota... Na, ir mano mama nuėjo miegoti, mane paguldė ant krašto, o brolių prie sienos... Brolis pradėjo prašyti vandens: „Mama, duok man vandens.“ Jam buvo trys metukai... O ji bijo keltis... Kol dėdė dar nemiegojo, ji vaikiuką pamaitino ir viskas... Po kiek laiko ji užmigo. Bemiegant pradėjo jausti stuksenimą po lova... O, žinai, anksčiau kėdes tokias pailgas gamindavo. Ėmė ta kėdė ir po lova palindo, o ji šaukia: „Kolia, – savo dėdę – Kolia, kėdė nukrito!“ O jis miegodamas tuo pačiu metu atsako: „Elvyra, aš sapne mačiau, kad mama metė kėdę tiesiai tau po lova...“

i kanakies joj pchenel, pšal mangiel: „Ba... mama, chači, de mangie pani!“ A leskie trin berš, a joj darelpe te džial leskie pani te del. Paka o kak lakiro isys, joj dyja leskie do pani i fsio. I te chal mangiel, i joj na del leskie i fsio, kadia jou pašto da čchavoro. A joj strachatyr syr... lel varisyr joj zasovelpa da mama. Kiet joj čiuišel da mama dasavo stuko del. A da stuko mamuj lakie tal da divano i džial. A džines syr ranšedyr isys kada banki kadasave kiernas džinčkirde? I lel da banko lakie tal do sofka i podresel... I joj del gvalty: „Kolia – peskre kakies – Kolia, Kolia, chači, o banko peja“, a jou lakie de da mamiento pchenel, jou suto, soibnaste na odmarel, pchenel: „Elvira, chači, me dykchjom sune, so e daj lel i kada banko, chači, čchurdel i mamuj talo divano tukie podresel“. I kadaj čiačio... I jou suto, i joj les džiangavel, i bispaliezno, les soibnaste, a joj dylniol, stianenca džial... I da pšales joj čiuringirel, ne choť... bispaliezno, sop ame doj te zarovas, li s... uchtylél kadia i trenskir... bizpaliezno...I dylniola, uže joj rovela de do čchiibe, i Devloro, i bizpaliezno. Joj pchenel: „Devloro, tol'ka sviatlisola, i me dastir mangie naša... i čiačio i naštia peskie...Sai joj lakie doj strach dyja, so joj dumindia, posyvisola palo rat...

Ir čia viskas vyksta tuo pačiu metu realybėje... O ji persigandusi iki išprotėjimo bando jį prikelti, sūnelį taip pat krutina, kad nors pravirkty, tačiau visos pastangos beviltiškos... Galiausiai pradėjo verkti pataluose ir prašyti Dievą: „Dieve, leisk permiegoti ramiai, o rytoj iš pačio ryto aš dingsiu iš čia...“ Tokią baimę senolei tai sukėlė, kad ji manė, jog pražus tą naktį.

ŠACHA

PARNORE

ŠUTLAHA

LOND

Romane recepty

Anastasijakiri istorija / Varėna

BURAKO

K: A so kiravenas?

A: Bal'šynstvo amaro chabe – barščio.

K: Barščio...

A: Da. Šutlaha, barščio, šacha...

Romų receptai

Anastasijos istorija / Varėna

K: Kokius patiekalus romai gamina?

A: Vienas pagrindinių mūsų patiekalų – barščiai.

K: Barščiai?

A: Taip. Rūgštynių sriuba, kopūstų ir barščiai.

K: A vot romano ricepto, ada toža intiriesno amenge, so ame skedas, vot imino haratuno romano borščio, syr de de budy kernas, syr de haratuno vriemio?

A: De budy prostes kiernas, syr i kakana. Ali kana uže da kahniende bridzinenpe, kada gavitkonende. A haredyr... Vyparinen da kahnia, del gadžiori, byvajit, devlytko gadžiori dasavi, vyparines, blatate pani dopcheres kaj bryšynt dodel, piricydzines čistin'kies, po jek molo, vavir molo, do kahnia vyparines, da kola vyčistines, vižarines, bul'basa vitušynes... Ada tože amende bliudo lačio, izbit romano, kada vindyrja kahnengire te viles, da... ai drogo chabe!... mitrinia, bukie, Devla, drogo chabe, čhavale, romano natural'no chabe! Ne me dykchjom... I da parnore da sviža, tol'ka vot kahny kamel te vylydžial da parnoro, a jou andre tu les viles i vičistines kada, a i vyžarines... Devla... Te chan o mule... Da čisto romano šatrytko chabe!.. Barščio kieras, les da kahnia vyparines, vičistines, da romeskie, nu uže syr paložena kie roma, ne romeskie uže do bukore, do kahn... do dova, ne cha, paka vykerjola... Ne, vymores da kahnia, vyčistines, vyparines, čchuves... Kames šutlaha kiraves, kames barščio kiraves, smietana, byvajit, dolesa na dolesa, parnorencia zaparinesa. A kana terne na džinen dava...

K: A buraki doj tože že čiuvenas?

A: Čiuvasys, kaniešna, a syr na... Syr da barščio bi burakiengiro?.. Syr da barščio... Na, na. Byvajit batsvina kiraves, kada ternin'ka burakicy, chaj, drogo chabe, romano chabe, natural'no romano chabe... Šutlaha...

K: A šutlaha syr kernas tumende, syr keren i kana?

A: Syr i kana kieren.

K: Ne a syr, rospchen, prosto popariatku o recepto?

A: Me ličnes jesli po zima čchovou, me i kana vacka čjudziom pe zima. Me

K: Koks gi tų barščių receptas, labai įdomu būtų sužinoti? Būtent tas senoviškas, kai dar šatrų laikais romai gamindavo?

A: Šatrose paprastai darydavo taip, kaip ir dabar, tik dabar kaimiškų vištų niekas nenori, šlykštisi... O anksčiau... Iškaitina vištą, kartais būdavo, kad ir kokia lietuvė geros valios tai padarydavo. Iškaitini, lietaus vandeniui kelis kartus švariai perplauni, vėliau kepi, ar tai su bulvėmis šutini. Nuostabus mūsų patiekalas, labai romiškas... Išimi vištos vidurius... Dieve, nepamainomas patiekalas – tikras, natūralus valgis! Aš esu mačiusi, kai dar neišperėtą kiaušinių iš vištos ištraukia, nuplauna ir kepa. Dieve, kad galėtų valgyti šį maistą tie, kurių jau nebėra... Štai toks buvo tikras romų maistas šatrų laikais. Kai gamini barščius, tai vyrui, kol išvirs višta, duodi kepenėlių užkrimsti. Galiausiai, kai višta jau paruošta, tada gali gaminti ką tik nori: rūgštynes, barščius, o jei grietinės pritrūksi, tai kiaušinių pakepsi... Dabar jaunimas jau nebežino tokių patiekalų.

K: O burokus naudodavo?

A: Savaime suprantama, kaipgi kitaip... Kaipgi barščiai be burokų... Ne, ne. Būna kartais batsviną gamini iš jaunų burokų... Oj... Neapsakomai brangus maistas, tikras romiškas... O rūgštynės...

K: O kaip pas jus rūgštynių sriuba gaminama, taip kaip ir dabar?

A: Taip kaip ir dabar gamina...

K: Ar galėtumėte nuosekliai nupasakoti receptą?

A: Aš asmeniškai žiemai vakuuju. Štai ir dabar, ne per seniausiai vakavau. Aš pirktinių nepripažįstu, ten – viena žolė... O vat, štai, kai pats pasigamini... Ten rūgštumo užtenka. Druskos kiekį reikia gerai atitaikyti... Rūgštynes sudedi, perplauni keliais vandenimis, supjaustai ir daugiau druskos įdedi, bet sriubos gaminimo metu į puodą druskos jau dėti nebereikia... O tam,

kada kim... kaj kindle me ne priznaju, odoj čiar čiarjaty... A vot kada kaj kokori kieres... Odoj šutlype chvatait, londesa skieres. Roščiuves, vimores, palo jek pani, pal vavir pani vymores, roščchines les i butedyr lont des, ali zato uže do piri to na čchuves o lont, syr kiraves o šutlaha, ot, na čchuves uže. A tedy uže koneskie nidastačia lont – dova peskie dobavinel, fsio. Ne i kames po balyčchano mas kierou, kames po kahniate kierou, syr kames adia tukie i kier...

K: A parnore čiuvenpe odoj?

A: Čchugas, čchugas parnore, čchugas. Ne da, a....

K: Da, drogo chabe mange toža, šutlaha vapšie...

A: Šutle šacha liubinou syr kokori čchuves. Devla, Devla...

K: A tume čiuven kokore da?

A: Čchovou...

K: A vot ricepto rospchenenti savo tumende?

A: Čchovou. Kana kadiake, roščchines, roščchitynes šacha, potem šacha pšygatovines, lont pšygdovines, cukro, kon kamel kliukva čchuvel, kmino, kon kamel na čchuvel, me ličnes na čchovou, me čchovou kalo maro po dno, kada skurimki kale marestyr, jou del sygyedyr šutlype i..., ne me adia čchovou, každo pasvoimu čchuvel... I čchuves riado šacha, ot talal čchudian lont, cukro i markfa i maro, i kadia riadencia tu saro čchuves... I tedy čie da kašt te jal spiecyal'no, i kadzia te mares, te mares, te mares, paka jou na del peskiro soko – fsio. Tedy jou del šutlype, soko i fsio, kames do banki roščchuv, de skliepo čchu, a kames bačkasa vylýdžia, ot...

kam neužtenka druskos, tai visada gali papildomai pasigardinti. Šį patiekalą gali gaminti su kokia tik nori mėsa – kiauliena, vištiena ir t. t.

K: O kiaušinius dedate į šią sriubą?

A: Dedam, dedam kiaušinius.... Ach...

K: Taip, nepamainomas ir man šis patiekalas, rūgštytės – tai kažkas tokio...

A: Raugintus kopūstus mėgstu, kai pati užraugiu. Dieve, Dieve...

K: Ar jūs pati raugiate?

A: Raugiu...

K: Koks jūsų raugimo receptas?

A: Paeiliui, atskiri lapus nuo stiebo, juos supjaustai, paruoši mišinį, druską paruoši, cukrų pagal poreikį, galima ir serbentais pagardinti, aš asmeniškai jų nededu, verčiau atpjaunu juodos duonos paviršių ir dedu mišinio apačion, taip masė greičiau pasidaro rūgšti, na, aš taip darau... Na, vat, tada ant viršaus dedi sluoksnį kopūstų, kai apačioje yra druska, cukrus, morkos ir duona. Taip sluoksniais ir dedi. Tada su specialiu basliu turi išmušti tol, kol visa masė išskiria sultis, na, ir viskas. Kai viskas paruošta, išpilstai turinį į talpas, padedi į rūšį, gali ir bačkoje laikyti...

Visas Archyvo istorijas
galite rasti čia:

„Šis Archyvas – istorinis momentas romų kultūros baruose. Nors čia pateikta tik maža dalelė kultūrinės visumos, jo atsiradimas yra ženklas, jog Lietuvos valstybė bręsta romų kultūros atžvilgiu. Čia Lietuvos romai, litóvska romá, savo gimtąja kalba pasakoja patirtis įvairiais istorijos laikotarpiais.“

Gopalas Michailovskis

Šiame interaktyviame leidinyje ne tik perskaitysite Lietuvos romų istorijas lietuvių ir romų kalbomis, bet ir savo mobiliuoju įrenginiu nuskaite QR kodą išgirsite autentiškus pasakojimus.